

Ἐπὶ ὁλόκληρες δεκαετίες ὁ κ. Millier στάθηκε πνευματικὰ καὶ συναισθηματικὰ στὸ πλευρὸ τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν ἀδιάκοπη φιλελληνικὴ του δράση. Μὲ διαλέξεις στὸ ἐξωτερικόν, μὲ δημοσιεύματα γιὰ τὰ ἑλληνικὰ δίκαια καὶ τὸ κυπριακὸ πρόβλημα, συνηγόρησε θερμὰ ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν ἀπόψεων καὶ μὲ τὶς ἄοκνες καὶ συνεχεῖς του προσπάθειες συνέβαλε στὴν προβολὴ τῆς πνευματικῆς Ἑλλάδας στὸ ἐξωτερικόν.

Γιὰ τὴν ὅλη του αὐτὴ στάση, πὺλ τοῦ ἐνέπνεε ἡ βαθειὰ του ἀγάπη πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τοῦ ἀπένειμε κατὰ τὴν πανηγυρικὴ συνεδρία τῆς 25ης Μαρτίου 1980 τὸ Ἀργυροῦν της Μετάλλιο καὶ ὕστερα ἀπὸ δύο χρόνια, τὸ 1982, ἡ Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας τὸν κατέταξε μεταξὺ τῶν ἀντεπιστελλόντων μελῶν της.

Ἐποφελοῦμαι τῆς εὐκαιρίας νὰ εὐχαριστήσω ἀκόμη μιὰ φορὰ ἐκ μέρους τῆς Ἀκαδημίας τὸν διαπρεπῆ συνάδελφο γιὰ τὰ ἔντονα καὶ συνεχῆ φιλελληνικά του αἰσθήματα καὶ τὸν παρακαλῶ νὰ λάβει τὸν λόγο.

ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΦΙΛΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΜΑΣΣΑΛΙΑΣ (1793 - 1983)

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

K. ROGER MILLIER

(Ἡ ὁμιλία ἔγινε μὲ ἀφορμὴ τὸ ἄνοιγμα τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου τῆς Ἀρχαίας Μασσαλίας καὶ μὲ προοπτικὴ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀδελφοποιήσεως τῶν Δήμων Πειραιᾶ - Μασσαλίας).

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Ὑπάρχει μιὰ ἑλληνικὴ ἔκφραση πὺλ ἀπὸ πάντοτε τὴ βρίσκω θελκτικὴ: πρόκειται γιὰ τὸ λεγόμενον «παρθενικὸ ταξίδι» ἐνὸς νεοναυλωμένου καραβιοῦ. Καὶ μ' ἀρέσει πὺλ ἀνάγεται στ' ἀρχαῖα ὅπου μὲ τὸ θηλυκοῦ γένους οὐσιαστικὸ ἢ ναῦς/ἡ νεὼς πηγαίνει ἀκόμη καλύτερα τὸ ἐπίθετο.

Ἡ ναυτικὴ αὐτὴ εἰκόνα μοῦ ἔρχεται στὸ νοῦ σήμερα πὺλ γιὰ πρώτη φορὰ ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ δέχεται σὲ μία συνεδρία της. Βέβαια δὲν μοῦ διαφεύγει ὅτι τὸ πλοιάριο τὸ δικό μου εἶναι πολὺ ταπεινὸ σὲ σχέση μ' ἐκεῖνες τὶς ἐπιβλητικὲς καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ ταχύτατες πεντηκοντήρεις πού, κατὰ τὸν Ἡρόδοτο, ἐξασφάλισαν στοὺς Φωκαεῖς τὰ πρωτεῖα στὶς ἐξερευνήσεις τῆς Ἀντικῆς Μεσογείου.

Αὐτὸ ὅμως μὲ κάνει ἀκόμα πιὸ εὐτυχῇ πὸν μοῦ δίνεται τούτῃ τῇ στιγμή ἢ εὐκαιρία νὰ εὐχαριστήσω δημοσίως καὶ διὰ ζώσης “*La Noble, l’Illustre Compagnie*”, καθὼς λέμε στὴν πρώτη μου πατρίδα, πὸν δέχθηκε νὰ δέσω τῇ βαρκούλα μου πίσω ἀπὸ τὸ δικό της ψηλοκάταρτο μεγαλόπρεπο καράβι, τὸ “*vaisseau de haut bord*” πὸν εἶναι ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

Γιὰ τὴν πρώτη αὐτῇ ἐμφάνιση σκέφτηκα ὅτι δὲν μποροῦσα νὰ κάνω τίποτε καλύτερο παρὰ νὰ σᾶς προτείνω, Σεβαστοὶ Ἀκαδημαῖκοὶ καὶ ἀγαπητοὶ ἀκροατές, ἓνα νοερὸ ταξίδι μέσα στὸ χρόνο πρὸς τὴν ἀρχαία μητρόπολιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Δύσης, πὸν καυχίεμαι ὅτι εἶμαι γέννημα καὶ θρέμμα της, πρὸς τὸ ἱστορικὸ λιμάνι δηλαδὴ ἀπ’ ὅπου, πρὶν ἀπὸ σχεδὸν μισὸν αἰῶνα, ὁ ὑποφαινόμενος εἶχε τὸ μοναδικὸ προνόμιο νὰ πρωτομπαρκάρει γιὰ μιὰ πολυχρόνη ἀνακάλυψη τοῦ πολυδιάστατου, διαχρονικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ γιὰ μιὰ εὐτυχισμένη συμβίωση μὲ τὴν πνευματικὴ, ἀγωνιστικὴ καὶ ἀδελφικὴ Ρωμοσύνη.

* * *

Τὸ χαρμόσυνο πρόσφατο¹ ἄνοιγμα τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου τῆς Μασσαλίας πὸν ἦταν καρπὸς μιᾶς ἀπὸ τὶς πολλὰς δημιουργικὰς πρωτοβουλίας τοῦ Δήμου τῆς πόλης κ’ ἰδιαίτερα τοῦ ἐδῶ καὶ 30 χρόνια δυναμικοῦ Δημάρχου του κ. Gaston Defferre, στάθηκε γιὰ τοὺς συμπολίτες μου μιὰ καινούργια ἀφορμὴ νὰ ἀνανεώσουνε μιὰ πεποίθηση πὸν ἀποτελεῖ κοινὴ συνείδηση καὶ καθολικὸ καμάρι τους: ὅτι δηλαδὴ εἶναι ἀπόγονοι καὶ πνευματικὰ τέκνα τῆς ἀρχαίας, Ἰωνικῆς Ἑλλάδας.

Ἀπὸ τὰ μικράτα του, στοὺς τοίχους τῆς γενέτειράς του, ὁ ὁμιλητὴς συναντοῦσε κάθε τόσο τὴ λέξη *Phocéen* (Φωκιανὸς) πὸν τὸν ἐντυπωσίαζε σὰν κάτι πολὺ σπουδαῖο. Μόνο πού, μέσα στὴν ἄγνοιά του, τὴ μπερδεύε με πιὸ οἰκεῖα καὶ γήινα πράγματα: μ’ αὐτὴ τὴ νόστιμη παιδικὴ τροφή, τὴ λεγόμενη *Phosphatine* πὸν ἡχητικὰ τοῦ φαινόταν ὅτι μοιάζει με τὴ μυστηριώδη ὀνομασία, μιὰ ὀνομασία πὸν ἔτσι ἀπὸ τὸν οὐρανίσκο μπῆκε μιὰ γιὰ πάντα στὴν ψυχὴ του. Ὡσπου στὴν Τρίτῃ τοῦ Δημοτικοῦ τοῦ *St. Just* ὅπου πήγαινε, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ φτωχὸ *Boulevard Meyer*, τῆς συνοικίας τῶν *Chartreux*—πὸν ἐπρόκειτο, ὕστερα ἀπὸ 25 χρόνια, μιὰ ἀγαπημένη μυθιστοριογραφικὴ φαντασία νὰ τὸ μεταμορφώσει σὲ «Ὁ Δρόμος τῶν Ἀγγέλων»—ἦρθε ἡ ὥρα τοῦ πρώτου μαθήματος τῆς Ἱστορίας τῆς

1. Τὰ ἐγκαίνια ἔγιναν ἀπὸ τὸν Δήμαρχο τῆς Μασσαλίας καὶ Ὑπουργὸ τῶν Ἑσωτερικῶν καὶ τῆς Ἀποκέντρωσης κ. Gaston Defferre, στίς 21 Φεβρουαρίου 1983, παρὼν τοῦ Ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ κ. J. Lang, τοῦ Πρέσβη τῆς Ἑλλάδας στὸ Παρίσι κ. Χρ. Ροκόφυλλον, τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδας στὴ Μασσαλία κ. Χαρ. Παγεβετοπούλου καὶ τοῦ Δημάρχου τοῦ Πειραιᾶ κ. Γιάννη Παπασπύρου.

Γαλλίας. Τότε ο δάσκαλός μας, πριν από όλες τις εθνικές χρονολογίες που έπρεπε να αποστηθίσουμε, ξεκινώντας από τη νίκη του Ίουλιου Καίσαρα κατά του *Vercingétorix*, εγκαινίασε στο μαύρο πίνακα το φεῦ! μακροσκελή κατάλογο, προτάσσοντας μιὰ τοπική της Γαλατίας, πριν γίνει Γαλλία, χρονολογία: «600 χρόνια π. Χρ. Ίδρυση της Μασσαλίας από τους Έλληνες». Καί ακούω ακόμα μέσα μου τὸν «Χαιρετισμὸ στὴν Προβηγκία» που ὁ ἴδιος δάσκαλος μᾶς ἔβαλε νὰ τὸν τραγουδάμε πριν ἀπὸ τὸ πρῶτο πρωινὸ μάθημα, ἀρχίζοντάς τον ἔξω ἀπὸ τὴν τάξη καὶ μπαίνοντας μέσα — καὶ ἂν δὲν τὸν εἶχαμε ἀποτελειώσει, γυρίζαμε γύρω γύρω σὰν στρατιωτάκια ὥσπου νὰ τὸν ὀλοκληρώσουμε, πριν καθίσουμε στὰ θρανία μας. Στὴν ἀπαρίθμηση λοιπὸν τῶν φυσικῶν καλλονῶν καὶ τῶν μεγίστων πόλεων τῆς Προβηγκίας, ἔνα ἡμιστίχιο χαιρετοῦσε «*et Marseille La Grecque*». Κ' ἔτσι ἡ Ἑλλάδα σφιχτοδενότανε στὴν παιδική μας εὐαισθησία μὲ τὸν τοπικὸ πατριωτισμό.

Μετὰ κατάλαβε ὁ ἔφηβος ὅτι, σὰν ἀναφερότανε στὴν πολιτεία μας, τὸ ἐπίθετο *Phocéenne* ἦταν τὸ εὐγενικό, λυρικὸ καὶ στὶς δημόσιες ἀγορεύσεις ρητορικὸ συνώνυμο («*Notre grande cité Phocéenne*» στοὺς ἐπίσημους λόγους τοῦ Δημάρχου) καὶ ὑπερθετικὸ τοῦ ἐπιθέτου «Μασσαλιώτιδας». Τὸ διαπιστώνουμε ἀκόμα καὶ σήμερα στὶς ἐμπορικὲς καὶ βιομηχανικὲς φίρμες. Στὸ τελευταῖο ταξίδι, φέτος, στὴ Μασσαλία, μέτρησα πρόχειρα σ' ἓνα ἐπαγγελματικὸ ὁδηγὸ II ἑταιρεῖες καὶ ἐπιχειρήσεις² μὲ τίτλο «*La Phocéenne*», χώρια τὰ Φωκιανὰ λεωφορεῖα, καφενεῖα, ἀποθήκες, τὸ *Hôtel des Phocéens* καὶ τὴν περίφημη ἀριστοκρατικὴ λέσχη *Cercle des Phocéens* ποὺ ιδρύθηκε πριν ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση.

Στὸ σημερινὸ ταξιδιώτη, σὰν φτάνει μὲ τὸ τρένο στὴ Μασσαλία — *Phocéen* λεγόταν ἴσαμε προχθὲς ἓνα εἰδικὸ τρένο - ὑπερταχεία Παρίσι - Μασσαλία — ἀποδεικνύεται χειροπιαστὰ ἡ πίστη τῆς πρώτης χρονολογικὰ πολιτείας τῆς Γαλλίας στὶς Ἑλληνικὲς ρίζες της.

Βρίσκεται πάνω στὸ λόφο *St-Charles* ἀπ' ὅπου ὁ Ἰούλιος Καίσαρας, στὰ 39 π. Χρ., ἀντίκρισε στὸν ἀπέναντι λόφο, τὴν τωρινὴ *Butte des Carmes*, τὸ ἑλληνιστικὸ τεῖχος ποὺ πέρσι ἀνακαλύφτηκε τυχαῖα, μαζὶ μὲ πιὸ σεβαστὰ ἀκόμα ἀπομεινάρια ποὺ μᾶς φέρουννε ἴσαμε τὸν ἑβδομὸν αἰῶνα π. Χρ. — ὅπως καὶ τυχαῖα βρέθηκαν ἀπὸ τὸ 1967, πίσω ἀπὸ τὴ *Bourse*, τὰ ἐντυπωσιακὰ μνημεῖα

2. Σ' ἓνα προηγούμενο ταξίδι στὴ Μασσαλία, τὸ 1963, στὸν τηλεφωνικὸν κατάλογο, εἶχα μετρήσει 17 τέτοιες «Φωκιανὲς» Ἑταιρεῖες καὶ Ἐπιχειρήσεις ὅλων τῶν εἰδῶν (ἀκόμα καὶ ξένες φίρμες!). (Βλ. Ροζὲ Μιλλιέξ — Προσκύνημα στὴν Ἰωνία ἐνὸς Μασσαλιώτη (ὁδοιπορικὸ), Περιοδικὸ «ΣΜΥΡΝΑ», Ὀκτώβριος 1976, σελ. 203).

τῆς περιοχῆς τοῦ ἀρχαίου λιμανιοῦ πὺν ἀποτελοῦν τώρα τὴν πρώτη, τὴν ὑπαίθρια αἵθουσα τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου.

Ὁ ταξιδιώτης μας λοιπὸν κατεβαίνει τώρα «τὴ Μνημειακὴ Σκάλα» (*Escalier Monumental*) τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ καὶ συναντᾷ ἀμέσως τὸ *Boulevard d'Athènes*. Ἄν εἶναι γνώστης τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, μπροστὰ στὴν πινακίδα τῆς «Λεωφόρου τῶν Ἀθηναίων», θυμᾷται ὅτι ἡ Φώκαια, πρὶν γίνεи σμᾶρι ἀποικιῶν στὴ Δυτικὴ Μεσόγειο, ἦταν ἡ ἴδια ἀποικία τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Φωκίδας κ' ἔτσι ἡ κόρη της, ἡ Μασσαλία, εἶναι ἐγγονὴ τῶν δύο ἱερῶν περιοχῶν τοῦ ἡπειρωτικοῦ ἑλληνισμοῦ.

Προχωρώντας καὶ μπαίνοντας στὴν παλλόμενη καρδιὰ τῆς Μασσαλίας καθὼς τὴν τραγουδῆσε — ἀλλὰ καὶ ἄλλες πιὸ ἁμαρτωλὲς συνοικίες — ὁ ἀλησμόνητος Κόλλιας Καββαδίας, τὴν *Canebière*, καὶ φτάνοντας στὸ Παλιὸ-Λιμάνι ("Le Vieux-Port"), θὰ πέσει στὴν ἐντοιχισμένη στὴν προκυμαία μπρούντζινη ἀναμνηστικὴ πλάκα πὺν ὑπενθυμίζει στοὺς περαστικούς τὸ ἀποφασιστικό, ἱστορικὸ συμβᾶν πὺν ἔγινε ἐκεῖ 600 χρόνια πρὸ Χριστοῦ γιὰ τὸν ἐκπολιτισμὸ τῆς Εὐρώπης.

Γύρω γύρω ἀπὸ τὸ λιμάνι θ' ἀνακαλύψει ἀκόμα ἄλλους δρόμους μὲ τὴν Ἑλληνο-Μασσαλιώτικη σφραγίδα: *Rue des Phocéens*, *Rue Protis* καὶ *Rue Gyrtis* πὺν θυμίζουν τὸ μυθικὸ ἑλληνο-λείγυρο ἰδρυτικὸ ἀντρογόγννο, *Rues Euthymènes* καὶ *Pythéas* πὺν τιμᾶνε τὴ μνήμη τῶν δύο τολμηρῶν Μασσαλιωτῶν θαλασσοπόρων πὺν τὰ ἀγάλματά τους κοσμοῦν τὴν πρόσοψη τοῦ φημισμένου Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου³ (στὸ Μέγαρο τῆς *Bourse*).

Ἄν βγεῖ ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἀρτηρία, κάπως πιὸ ἀπόμερα, στὴν ἀνηφορικὴ *Rue d'Aubagne*, ὁ ξένος μας θὰ συναντήσῃ, μὲ ἴσως κάποια ἐκπληξή, μιὰ στήλη μὲ τὴν προτομὴ τοῦ Ὀμήρου πὺν τὸ τυφλὸ πρόσωπό του χάνεται στὶς φυλλωσιὲς ἐνὸς πλατάνου — μὲ πόσους ρεμβασμούς, τὸ μνημεῖο αὐτό, σὲ ἀνύποπτα χρόνια, γέμισε τὴν ἐφηβικὴ μας φαντασία... — καὶ θὰ διαβάσῃ ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴν προτομὴ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφή: «Οἱ ἀπόγονοι τῶν Φωκαέων στὸν Ὀμηρο — αὐτὸ τὸ μνημεῖο στήθηκε *L'An II de la République Française Une et Indivisible—1803*», συγκινητικὴ ἀπόδειξη τῆς πιστῆς ἀφοσίωσης τῶν Μαρσεμιάζων, μάλιστα σὲ μιὰ ταραχώδη, κοσμογονικὴ ἐποχὴ, στὴ μνήμη τῆς ἀρχαίας Μεσσαλίας καὶ τῆς περιφημῆς Μασσαλιώτικης ἔκδοσης τῆς Ἰλιάδας.

3. Τὰ πλουσιότατα ἀρχεῖα τῆς *Chambre de Commerce* τῆς Μασσαλίας ἀποτελοῦν χρυσωρυχεῖο πληροφοριῶν γιὰ ὅλον τὸν ἑλληνικὸ χῶρο ἴσαμε τὴν Κύπρο, εἰδικὰ γιὰ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας.

Ὁ περιηγητής μας ὅμως θὰ γνωρίσει μιὰ δεύτερη ἔκπληξη: θὰ διαβάσει δηλαδή στὶς πινακίδες μερικῶν δρόμων καὶ ἄλλα ἑλληνικὰ ὀνόματα ποὺ ὥστόσο δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ κατευθεῖαν μὲ τὸ σύγχρονο Ἑλληνισμό τῆς Μασσαλίας. Ἔτσι οἱ *Rues Petrocochino, Zizinia, du Docteur Denis Avierinos, du Docteur Rodocanachi*. Θὰ ἐπανέλθουμε παρακάτω στὰ δυνὸ τελευταῖα ὀνόματα ποὺ ἀνάγονται στὴν πρόσφατη ἱστορία. Γιατὶ μῆκαμε κιόλας στὸ κύριο θέμα μας, πού, μὲ πολὺν ἀδρεῖ γραμμές, θὰ καλύψει 190 χρόνια τῆς νεοελληνικῆς παρουσίας στὴ Μασσαλία καὶ τοῦ ντόπιου φιλελληνισμοῦ, ἀπὸ τὸ 1793 ἕσαμε τὸ 1983.

Γιὰ τὰ 37 πρῶτα χρόνια πολὺν εὐκόλο τὸ ἐγχείρημά μας: δὲ θὰ ἔχουμε παρὰ νὰ δώσουμε μιὰ σύντομη περίληψη τῆς λαμπρῆς διδακτορικῆς μελέτης ποὺ ὑποστήριξε στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Aix-en-Provence καὶ ἐξέδωσε τὸ 1973 ὁ νέος Μασσαλιώτης ἱστορικὸς Pierre Echinard (τὴν πρωτοδιαβάσαμε, πρὶν τυπωθεῖ, στὸ πολυγραφημένο χειρόγραφο ποὺ μᾶς εἶχε δωρήσει, μὲ τὶς ιδιόχειρες παρατηρήσεις του, ὁ ἀλησμόνητος πνευματικὸς μας πατέρας ὁ Octave Merlier, τότε καθηγητὴς στὴν ἔδρα τῶν Νεο-ελληνικῶν στὸ Aix). Ἔχει τίτλο: "*Grecs et Philhellènes à Marseille de la Révolution Française à l'Indépendance de la Grèce*"⁴. Κύριες ἀνέκδοτες πηγὲς τῆς μελέτης τὰ Δημοτικὰ καὶ Νομαρχιακὰ Ἀρχεῖα τῆς Μασσαλίας. Ἐπειδὴ δὲν πολυκνυκλόφωρε στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἔχουν ὑπόψη τους κυρίως οἱ εἰδικοί, ἀξίζει τὸν κόπο τώρα νὰ τὴ συνοψίσουμε.

Ὁ Pierre Echinard χρονολογεῖ στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ συγκεκριμένα στὴ χρονιά 1793 - 1794 τὴν ἀπαρχὴ τῆς Ἑλληνικῆς παροικίας. Βέβαια, σημειώνει, προϋπῆρξε κάποια παρουσία Ἑλλήνων, ποὺ τὴν ἀναφέρουν περιηγητὲς τοῦ 18ου αἰῶνα, ἀλλὰ φευγαλέα, ἐννοῶ τῶν ναυτικῶν ποὺ τὰ καράβια τους πιάνανε στὸ ἀπὸ τότε μεγάλο λιμάνι τῆς Μεσογείου. Πιὸ μόνιμα μερικὲς Ἑλληνίδες, κυρίως Φραγκοελληνίδες ποὺ εἶχαν παντρευτεῖ Γάλλους διπλωματικούς ὑπαλλήλους ἢ ἐμπόρους στὴν Ἀνατολή, ὅπως οἱ ἀδελφές Lhomacca ποὺ ἢ μιὰ ἔγινε μητέρα τοῦ André Chénier καὶ γιὰ τοῦ Μασσαλιώτη πολιτικοῦ Thiers (Θιέρσου). Θὰ ἔλεγα ὅτι μᾶλλον προϋπῆρξε ἴσως ἓνας πρῶτος μικρὸς πυρήνας Ἑλληνικῆς ἐμπορικῆς παρουσίας, ποὺ τοῦ ἱστορικοῦ μας, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἑλληνιστὴς, τοῦ διέφυγε.

4. Thèse de Doctorat de 3e cycle 1966 Achevé d'imprimer le 15 mars 1973 sur les presses de l'imprimerie A. Robert 24, Rue Moustier, 24 à Marseille.

Πραγματικά, στην ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ, στὴ χρονιά 1783, πού 'τανε φοιτητὴς στὴν Ἱατρικὴ Σχολή τοῦ Μονπελλιέ, βλέπουμε δυὸ ἐπιστολές του⁵ στὸν Πρωτοπάλτη ὅπου τὸν παρακαλεῖ νὰ τοῦ στείλει ἀπὸ τὴ Σμύρνη ἓνα ἱατρικὸ σύγγραμμα καὶ τὴ δεύτερη φορὰ κάτι «ἀργύρια» πού τὰ χρειάζεται ἐπειγόντως («μὲ πρῶτον καράβιον... διὰ χειρὸς τοῦ ἐν Μασσαλίας κυρίου Δημητρίου Νιώτη καὶ Συντροφία»). Αὐτὸ 10 χρόνια πρὶν ἀρχίσει ἓνα ὁμαδικὸ ριζωμα Ἑλλήνων ναυτικῶν καὶ ἐμπόρων στὰ οἰκεία παράλια τῆς Ἑλληνότροπης Προβηγκίας. Πιθανὸν ὁ Δημήτριος Νιώτης νὰ ἦταν Σμυρνιὸς, ἴσως γνωστὸς τοῦ ἐμπόρου πατέρα τοῦ Κοραῆ. Ἄλλωστε ὁ ἱστορικός μας μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἓνας ἄλλος σημαντικὸς πρωτοπόρος τῆς ἐλληνικῆς ἐμπορικῆς παρουσίας στὴ Μασσαλία στάθηκε ὁ γαλλόφωνος Σμυρνιὸς ἔμπορος καὶ ἐφοπλιστὴς Ἀναστάσιος Καλόβολος, πὺν ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ, ἀλλὰ γιὰ λίγα χρόνια, ἀπὸ τὸ 1791.

Τὸ 1793 ἡ νεαρὴ Γαλλικὴ Δημοκρατία ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν πρώτη ἐχθρική συμμαχία τῆς ὑπόλοιπης μοναρχικῆς Εὐρώπης, κυρίως τὴν Ἀγγλικὴ ἀντίδραση πού τῆς ἐπιβάλλει ἓναν αὐστηρὸ θαλασσινὸ ἀποκλεισμό. Κι ἔτσι ἡ Ἐπανάστατικὴ Γαλλία βρίσκεται διπλὰ ἀπομονωμένη: διπλωματικά, γιὰτὶ κόπηκε μὲ τὴ Μεσόγειο ἡ ταχυδρομικὴ ἐπικοινωνία, εἰδικὰ μὲ τὴ σημαντικὴ Γαλλικὴ Πρεσβεία στὴν Πόλη καί, πὺδ ἄμεσα ἀκόμα ἀνησυχητικά, στὸν ἐπισιτιστικὸ τομέα, γιὰτὶ ἀρχίζει ἡ ἔλλειψη ἀπὸ στάρι.

Τότε ἓνας ἀτρόμητος Ὑδραῖος, ὁ Ἀντώνης - Βασίλης Γκίνης, ἀπὸ τὴ γνωστὴ οἰκογένεια πού θὰ προσφέρει τόσους ναυμάχους στὸν ἀγῶνα τοῦ 21, δέχεται νὰ σπάσει τὸ διπλὸ κλοιό. Δυὸ φορὲς ἀποτυχαίνει: τὸ καράβι του βυθίζεται ἢ κατὰσχεταὶ ἀπὸ τοὺς Ἀγγλους. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ Μάη τοῦ 1794 ὁργανώνεται ταχτικά πὰ ὁ ἐφοδιασμὸς χάρη σ' ἓνα δεύτερο πρωταγωνιστὴ νησιώτη, τὸν ἀπὸ ἐπίσης γνωστὴ οἰκογένεια τῶν Σπετσῶν Θεόδωρο Μέξη. Γενικά εἶναι καρβοκυραῖοι τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, πού, σὲ συνεργασία μὲ χιῶτες ἐμπόρους, ἀναλαμβάνουν τὸ ριψοκίνδυνο καὶ γιὰ τὴ Γαλλία σωτήριο πύργαινε-ἔλα ἀνάμεσα Μασσαλία καὶ Ἀνατολικὴ Μεσόγειο.

5. Στις 28 Ἰανουαρίου 1783 καὶ 12 Φεβρουαρίου 1783 ("Ἀπαντα Κοραῆ - Ἐκδόσεις Δωρικὸς - Β', σελ. 68 - 69). Τὸ ὄνομα τοῦ Δ. Νιώτη ὡς μεσάζοντα —γιὰ διάφορες ἀποστολές ἀνάμεσα Σμύρνη καὶ Μασσαλία - Μονπελλιέ (σύνκων, σταφίδας κ.λ.)— ἀναφέρεται καὶ σὲ ἄλλα γράμματα τοῦ Κοραῆ (λ.χ. 11 Αὐγούστου 1783, σελ. 77, 80) καὶ φαίνεται ὅτι βρίσκεται ἀκόμα στὴ Μασσαλία τὸ 1787 (3 Νοεμβρίου 1787, σελ. 110), πρὶν ἀναχωρήσει ὁ Κοραῆς γιὰ τὸ Παρίσι.

Κι ὅπως στὸν 7ο αἰῶνα π. Χρ. οἱ Φωκιανοὶ φέρανε στοὺς βαρβάρους προγόνους μας τὰ δυὸ πολυτιμότερα δῶρα τῆς ἐλαιοκαλλιέργειας καὶ τῆς ἀμπελοργίας—τὸ δεύτερο ἰδιαίτερα ἀκριβὸ γιὰ μᾶς τοὺς Γάλλους οἰνοπότες καὶ φαίνεται ὅτι πολὺ γρήγορα οἱ Γαλάτες ἐχτιμήσανε δεόντως τὸ καινούργιο ποτὸ τὸ φερόμενο ἀπὸ τὴν Ἰωνία⁶,—ἔτσι στὰ δύσκολα χρόνια τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, οἱ θαρραλεοὶ Ἕλληνες νησιῶτες συνέβαλαν στὴν ἐξασφάλιση τοῦ ἐπιούσιου στοὺς ὑποσιτιζόμενους Προβηγκιανούς. Χάρη χρωστᾶμε καὶ στοὺς μὲν καὶ στοὺς δέ.

Καὶ μιὰ χαρακτηριστικὴ τοῦ φρονήματος τῶν νεο-Ἰώνιων εὐεργετῶν μας πληροφορία: ἀρκετοὶ ἀρνήθηκαν κάθε ἀμοιβή γιὰ τὴν καμουφλαρισμένη ἐπικίνδυνη μεταφορὰ τοῦ Γαλλικοῦ διπλωματικοῦ ταχυδρομείου, γιατί, καθὼς τὸ δήλωσε ὁ Ἀναστάσιος Καλόβολος, πὺν ἀναφέραμε πῶς πάνω: «προτιμῶ νὰ εἶμαι δημοκρατικὸς καὶ ἐλεύθερος ἄνθρωπος παρὰ νὰ εἶμαι ὑπὸς ἐνὸς δεσπότη ὅπως εἶμαι τώρα». Ὡραῖο συνταίριασμα τοῦ ρωμαϊκοῦ φιλότιμου καὶ τῆς φιλελεύθερης, δημοκρατικῆς συνείδησης τοῦ τότε ἀναγεννόμενου Γένους. Μερικοὺς τέτοιους πατριῶτες ἢ Ἐπαναστατικὴ Γαλλία θὰ τοὺς κάνει πλήρως δικούς της, χορηγώντας τους, ὅπως στὸ Γκίνη, τὴ γαλλικὴ ὑπηκοότητα.

Καπετάνιοι, ναῦτες, ἔμποροι καὶ ἔμποροῦπάλληλοι δημιουργοὺν λοιπὸν κατὰ τὸ 1799 τὸν πρῶτο ὀλιγάριθμο—καμὶὰ 50αριὰ πρόσωπα—πυρήνα τῆς Ἑλληνικῆς παροικίας. Σ' αὐτοὺς προστίθενται ἀπὸ τὴν ἴδια χρονιά καὶ ἔπειτα οἱ τέως στρατιωτικοὶ πὺν στὴ Γαλλοκρατούμενη Ἐπτάνησο (1797 - 1799 καὶ πάλι 1807 - 1810) ἢ στὴν Αἴγυπτο εἶχαν ἐνταχθεῖ στὸ δημοκρατικόν, ὕστερα αὐτοκρατορικὸ Γαλλικὸ στρατὸ καὶ εἶναι τώρα πρόσφυγες στὴ Μασσαλία⁷. Τέτοιοι οἱ Τηνιακοὶ

6. Βλ. *Naissance d'une ville, Marseille* (Ed. du Sud, 1979, 2ο μέρος) "Marseille Grecque" par Myriame Morel-Deledalle, conservateur du Musée d'Histoire de Marseille, σελ. 74· ὁ Ποσειδώνιος (135 - 51 π.Χρ.) μᾶς λέει ὅτι «τὸ ποτὸ τῶν πλουσίων (Γαλατῶν) ἦταν τὸ κρασί πὺν φέρανε ἀπὸ τὴ Μασσαλιώτικη χώρα».

7. Ἕνας ἀπ' αὐτοὺς ὁ ζακυνθινὸς Jean Maye ἢ Μαί πὺν εἶχε μπεῖ στὸ νησί του, τὸ 1797, μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ ὑπολοχαγοῦ, στὴ Γαλλικὴ Ἐθνικὴ Φρουρὰ (βλ. Echinard σελ. 28 - 29), ἀπὸ τὴ Μασσαλία, ὅπου βρίσκεται πρόσφυγας ἀπὸ τὸ 1797, γράφει στὸν Κοραῖ στὸ Παρίσι, μὲ τὴν παράκληση νὰ τὸν βοηθήσει νὰ πάει στὴν Αἴγυπτο («νὰ συμπολεμῇ μὲ τοὺς ὁμογενεῖς του καὶ ὄχι νὰ κάθεται ἀργὸς εἰς Μασσαλίαν», περιφερόμενος «τοὺς καφενέδες καὶ τὰ μαγειρεῖα» τῆς πόλης. Σὰν νὰ εἶχε ψυχαναμιστεῖ ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς (1800) ὁ Κοραῖς συνθέτει, ἀνώνυμα, τὸ «Ἄσμα πολεμιστῶν τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας μαχομένων Γκραικῶν» προσθέτει ὁ Κοραῖς, στὸ ἴδιο γράμμα του πρὸς Ἀλέξανδρον Βασιλεῖον ("Ἀπαντα, Β₁: 355): «Ἡ κεφαλὴ τοῦ Μαί εἶναι μιὰ κάμινος ριπιζομένη καὶ καιομένη ἀδιαλείπτως ἀπὸ τὰς αὔρας τῆς ἐλευθερίας». Τελικὰ ὁ φλογερὸς συμπολεμιστὴς τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων δὲν θὰ καταφέρει νὰ φτάσει στὴν Αἴγυπτο, καὶ θὰ περάσει κάμποσα χρόνια στὴ Μασσαλία ἀπ' ὅπου θὰ βοηθήσει θετικὰ τὸν Ἀγῶνα τοῦ 21 (βλ. Echinard, σελ. 143, 193).

Jean - François Νάζος καὶ *François Νάζος* πὸν εἶχαν πολεμήσει ὡς ἀξιωματικοὶ στὴν Ἑλληνικὴ Λεγεώνα, καὶ κάτω ἀπὸ τὶς διαταγὰς τοῦ τρομεροῦ ταγματάρχῃ ἀπὸ τὸν Τσεσμὲ Νικολάου Παπάζογλου, στὸ πλευρὸ τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τοῦ Βοναπάρτη, στὴν Αἴγυπτο. Σ' αὐτὴ τὴν οἰκογένεια⁸, σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ φίλου ἐρευνητῆ κ. Λεάνδρου Βρανόουση, θ' ἀνῆκε ὁ *Nazot* πὸν σ' ἔνα γράμμα του, τὸ 1797, ἀναφέρει ἐννοϊκὰ σὰν ὁπαδὸ τῶν Γάλλων ὁ τότε Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ὁ περιβόητος Ταλλεϋράνδος.

Ἡ πρώτη αὐτῇ μικρῇ ὁμάδα θὰ στερεωθεῖ καὶ ἐμπλουτισθεῖ ἀποφασιστικά, ἀπὸ τὸ 1816, μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ναπολέοντα καὶ τὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἐμπορικῆς δίχως δασμὸν ἐλευθερίας. Ραγδαίᾳ εἶναι τὴν ἡ ἀφίξη Ἑλλήνων ἐμπόρων πὸν οἱ περισσότεροι —οἰκογένειες Ἀργέντη, Ράλλη, Πρασακάκη, Ζιζίνια, Πετροκόκκινου, Ἀγέλαστου κ.ἄ.— προέρχονται ἀπὸ τὴ Χίο καὶ σὲ δευτέρῃ μοίρᾳ ἀπὸ τὴ Σμύρνη (οἰκογένειες Ἀμιρᾶ, Ὀμηρίδῃ, Ὀμήρου, Σκυλίτση).

Ἐγκαθίσταται κι ἓνας ἰδιαιτέρα δυναμικὸς Κύπριος ἔμπορος, καὶ καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω, θερμὸς πατριώτης, ὁ Νικόλαος Θησέας, ἀνηψιὸς τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Κύπρου, τοῦ μελλοντικοῦ ἐθνομάρτυρα Κυπριανοῦ. Πρόκειται γιὰ μιὰ πολὺπλευρῃ φυσιογνωμία γιατί, σύμφωνα μὲ τὶς συμπληρωματικὰς πληροφορίες πὸν προσκόμισε πρόσφατα ὁ φίλος ἱστορικὸς κ. Κώστας Κύρης, διευθυντῆς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν τῆς Κύπρου, ὁ Νικόλαος Θησέας διετέλεσε καὶ διδάσκαλος τοῦ Γένους στὴν Τεργέστη καὶ ἐκδότης. Παράλληλα εἶναι σπουδαῖος ἔμπορος —γνωστὴ ἡ ἀνέκαθεν ἔφεση τῶν Κυπρίων πρὸς τὸν ἔντιμο Κερδῶο Ἐρμῆ. Εἰσάγει στὴ Μασσαλία ὄχι μόνον Κυπριακὰ προϊόντα: σταφίδα, βαμβάκι, κρασιὰ (ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Λουζινιανῶν, τὸ Κυπριακὸ κρασί ἦταν περιζήτητο στὴν Εὐρώπῃ καὶ ὁ Μπερανζὲ θὰ τὸ τραγουδήσει μ' ἐμπνευσμένον τρόπο), ἀλλὰ φερμένα μεταπρατικὰ ἀπὸ τὴ Συριακὴ ἀκτὴ καὶ ποικίλα ἀραβικὰ προϊόντα. Μιὰ μέρα τοῦ 1820 ὁ Θησέας παρουσιάζει στοὺς θαμβωμένους Μασσαλιῶτες κ' ὕστερα στοὺς ἀκόμα πιὸ ἐκστατικὸν Παριζιάνους φιλίππους, μιὰ παρτίδα ἀπὸ 12 καταπληκτικὰ, πανάκριβα ἀραβικὰ ἄλογα πὸν μόλις πῆρε ἀπὸ τὴν Κύπρο καὶ πὸν γνωρίζει μὲ ἀκρίβεια τὴ γενεολογία καὶ τοὺς τίτλους εὐγενείας τοῦ καθενός...

8. "Ἐνας Μικέλης Νάζος ἦταν στὸ Παρίσι τὰ χρόνια τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ὅπου ἡ ἐνφράδειά του ἐνθουσίαζε τοὺς Γάλλους ἀκροατὲς του, σὰν δημογοροῦσε «ὕπερ Ἐλευθερίας καὶ κατὰ τῶν τυράνων»» σὲ ὑπαίθριες καὶ κλειστὰς συγκεντρώσεις (ἀναμνήσεις τοῦ Διονυσίου Ταγιαπιέρα, στὸν Νικόλαο Δραγούμη, «Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις» Α', σελ. 139, ὑπόδειξη τοῦ κ. Βρανόουση).

Ἐντυπωσιακὴ ἐπίδειξη πὺν δείχνει, καθὼς γράφει ὁ Echinard, «τὸ διαφημιστικὸ ταλέντο» τοῦ Κυπρίου ἐμπόρου. Κατὰ τὰ ἄλλα στὸ σπίτι τοῦ Θησέα, ἀπὸ τὸ 1818, ὁργανώνεται τακτικὰ ἡ ὁρθόδοξη λειτουργία⁹.

Τὴν παραμονὴ τοῦ 1821, ἡ Ἑλληνικὴ παροικία εἶναι ἀκόμα ἀριθμητικὰ περιορισμένη — καμιὰ ἑκατοστή, δίχως νὰ λογαριάσουμε τὶς οἰκογένειες, ἀπὸ παλαίμαχους ἢ ἐμπόρους. Ἀνάμεσα ὅμως στὴ δεύτερη αὐτὴ καινούργια τάξη, στὴ Μασσαλία, ὅπως καὶ σ' ὅλη τὴ διασπορά, ὑπάρχουν προοδευτικοὶ καὶ ἀποφασισμένοι Ἕλληνες πὺν θέλουν τὴν πνευματικὴ προκοπὴ καὶ τὴν ἐθνικὴ ἀνάσταση τοῦ Γένους. Τέτοιος λ.χ. ὁ Σμυρνιός, μὲ παλιὰς καὶ εὐγενικὰς ρίζες ἀπὸ τὴ Χίο, μάλιστα ἀπὸ τὴ γνωστὴ Χιώτικη ἀριστοκρατικὴ «Πεντάδα», Πέτρος Ὁμηρίδης Σκυλίτσης, πὺν ὁ ἐπίσης Σμυρνιο-Χιώτης Κοραῆς ἀλληλογραφεῖ μαζί του. Εἶχαν συναντηθεῖ τὸ 1810 στὸ Παρίσι, ὅπου ὁ Σκυλίτσης εἶχε γίνει μέλος τῆς μυστικῆς Ἑλληνογαλλικῆς Ἑταιρείας καμουφλαρισμένης ὡς «Ἑλληνόγλωσσον Ξενοδοχεῖον» πὺν, καθὼς εἶναι γνωστὸ, στάθηκε πρόδρομος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ εἶχε μπάσει στὴν Παριζιάνικη Ἑταιρεία τὸ συγγενὴ του Θεόδωρο Πρασασάκη. Κατευθεῖαν Φιλικοὶ ἔγιναν ὁ Σμυρνιὸς Θεόδωρος Ὁμηρος καὶ ὁ γνωστός μας πιά Κύπριος Θησέας πὺν θὰ παίξει τώρα στὴ Μασσαλία πρωτεύοντα ἐθνικὸ ρόλο.

Χάρη σ' αὐτοὺς τοὺς μορφωμένους¹⁰ καὶ φιλοπροόδους καὶ δραστήριους πατριῶτες, τὸ ἱστορικὸ Λιμάνι μας ἔγινε ἀμέσως - ἀμέσως κέντρο ἐφοδιασμοῦ καὶ συμπαράστασης στὸ Μεγάλον Ἀπελευθερωτικὸ Ἀγῶνα τοῦ Ἑθνους. Στὶς 18 τοῦ Ἰούλη τοῦ 1821 κιόλας, μὲ τὶς εὐλογίες τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Ἀρσενίου¹¹ πὺν, ἐδῶ καὶ 4 μῆρες, κάνει χρέη ἱερέα τῆς παροικίας, ξεκινάει γιὰ τὸ Μοριά ὑδραῖκο καράβι, κάτω ἀπὸ ρώσικη σημαῖα, μεταφέροντας, ἐκτὸς ἀπὸ τουφέκια, μπαρούτι καὶ κανόνια, 80 - 90 Γάλλους καὶ Ἰταλὸς ἐθελοντὲς καὶ τὸν παλαίμαχο Αἰγυπτιώτη πρόσφυγα Ἰωσήφ Νταμπούση πὺν θὰ σκοτωθεῖ σὲ μιὰ μάχη τῆς Ἀνεξαρτησίας.

9. Ἀπὸ τοὺς πρωτοφερμένους Ἕλληνες ἀρκετοί, κυρίως οἱ παλαίμαχοι, ἦταν καθολικοί, Λατινόρρηθοι ἢ Ἑλληνόρρηθοι καθολικοί. Οἱ τελευταῖοι θὰ ζητήσουν ἀπὸ τὶς γαλλικὰς ἀρχὰς καὶ θὰ ἐπιτύχουν τὴν ἰδρυση δικῆς τους ἐκκλησίας, πὺν θ' ἀνοίξει, ἀφιερωμένη στὸν Ἅγιο Νικόλαο τῶν Μύρων, ἀπὸ τὸ 1821 κιόλας, ἐνῶ ἡ ὁρθόδοξη ἑλληνικὴ ἐκκλησία θὰ λειτουργήσει —θὰ τὸ δοῦμε— μόνο ὕστερα ἀπὸ 24 χρόνια.

10. Βλ. τὸν κατάλογο τῆς ἑλληνογαλλικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Θεόδωρου Πρασασάκη, ὅπως βρέθηκε στὴ Μασσαλία μετὰ τὸ θάνατό του (Echinard, σελ. 132 - 133).

11. Ὁ Μονεμβασιώτης Ἀρσένιος Γιαννοῦκος εἶχε ὑπηρετήσῃ τὴ Γαλλία, ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Βοναπάρτη στὴν Αἴγυπτο, ὡς στρατιωτικὸς ἱερέας τῆς Ἑλληνικῆς Λεγεώνας, ὕστερα στὴ Δαλματία, Νότια Ἰταλία καὶ Ἐπτανήσο.

Παράνομη ή πρώτη αυτή έπιτυχής αποστολή, πού αναγγέλλεται όμως από την κυβερνητική, δηλαδή μοναρχική τότε έφημερίδα *Journal de Marseille* πού, μ' όλες τις διασυνδέσεις της με τις τοπικές συντηρητικές αρχές και τους Μαρσεγιέζους έμπόρους πού, καθώς θα δοῦμε παρακάτω, δέν ήταν όλοι τους φιλέλληνες, κάθε άλλο, και μ' όλες τις προφυλάξεις της για τους ταραχοποιούς έθελοντές¹², δείχνει ωστόσο πραγματική συμπάθεια για την ύπόθεση του Έπαναστατημένου Έλληνικού λαού, σάν Χριστιανικού λαού.

Πιο άνοιχτός και άμεσος ό φιλελληνισμός των διανοουμένων φιλελευθέρων πού είναι στην αντιπολίτευση, καθώς εκφράζεται, τό 21 - 22, στο όργανό τους *Le Caducée* («τό Κηρύκειο»).

Πιο αυθόρμητη ή συμπαράσταση όχι μόνο του τύπου, αλλά και των αρχών και του πληθυσμού της πόλης στους Έλληνες πρόσφυγες πού ό πόλεμος και ή τρομοκρατία διώχουν στα παράλια της Προβηγκίας. Έκδηλώνεται πρώτα, τέλος του 21 - αρχές του 22, άπέναντι σε μιá 30αριά εξαθλιωμένους Κυπρίους πού καταφεύγοντας σε γαλλικά πλοία, είχαν γλιτώσει από την τρομερή σφαγή της 9ης του Ίούλη του 21, πού έπνιξε στη γέννησή της κάθε επαναστατική προσπάθεια. Τους Κυπρίους πρόσφυγες τους φροντίζει παράλληλα ό ίδιος ό Νομάρχης και ή Έλληνική Έπιτροπή της *Société de la Morale Chrétienne*, παράρτημα της παρόμοιας φιλανθρωπικής Παριζιάνικης Έταιρείας, πού ιδρύεται στη Μασσαλία τό 23 και βοηθάει χρηματικά ίσαμε τό 1824 τους Κυπρίους πρόσφυγες.

Τό 1822 ή καταστροφή της Χίου, πού συγκλονίζει ολόκληρη την Εὐρωπαϊκή κοινή γνώμη, δέν μπορεί ν' αφήσει άσυγκίνητη τη Μασσαλία πού, τό είδαμε, φιλοξενεί άρκετές Χιώτικες οικογένειες. (Είναι καταπληκτικό πώς ή ιστορία επαναλαμβάνεται: θυμάται κανείς τους Φωκαείς του δευτέρου κύματος της αποδημίας τους, όταν στα 545 π. Χ. ήρθαν ως πρόσφυγες, κοντά στους συμπατριώτες τους, στη Μασσαλία, άφοῦ οί Πέρσες ρημάξανε την πατρίδα τους). Η Έταιρεία άσχολεϊται ιδιαίτερα με τους νέους νησιώτες όρφανούς, όπως και για τα όρφανά από τό Μεσολόγγι.

Γενικά τα νεαρά θύματα του πολέμου και της βίας κατακτούν άμέσως τη συμπόνια του άνέκαθεν λυπησιάρικου Μαρσεγιέζικου λαού (τό επιφώνημα *peuchère*, ή στην προβηγκιανή διάλεκτο *pecaïre*, δηλαδή «τόν κακόμοιρο», είναι

12. Ξέρουμε τώρα, χάρη στις διαφωτιστικές έρευνες του Κυριάκου Σιμόπουλου, στο μνημειώδες έργο του «Πώς είδαν οί ξένοι τό ΄21», ότι ελάχιστοι ξένοι έθελοντές ήταν ειλικρινείς και άνιδιοτελείς φιλέλληνες και οί περισσότεροι άπ' αυτούς φιλόδοξοι τυχοδιώκτες, όταν δέν ήταν πράκτορες ξένων δυνάμεων.

καθημερινά στο στόμα του). Τὸ 1826, σὰν περνάει ἀπὸ τὴν πόλη, ὁ νεαρὸς ὀρφανὸς Θεμιστοκλῆς Βισβίτζης, ὁ λαὸς κάνει πράξη τὴ συγκίνησή του: τὸ πορτραῖτο του ποὺ γίνεται λιθογραφία πωλιέται στοὺς δρόμους μὲ μεγάλη ἐπιτυχία, γιὰ ἐνίσχυση τοῦ ταμείου τῆς εἰδικῆς φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς ποὺ τότε φιλοδοξοῦσε ν' ἀνοίξει ἓνα ἑλληνικὸ σχολεῖο γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν νέων ὀρφανῶν — γιὰ οἰκονομικοὺς λόγους, τὸ εὐγενέστατο αὐτὸ σχέδιο ὅμως δὲν πραγματοποιήθηκε.

Στὸ μεταξύ, εἶχε δημιουργηθεῖ τὸ 1825 ἓνας πιὸ καθαρὰ πολιτικὸς φιλελληνικὸς Σύνδεσμος, ἡ *Association en faveur des Grecs*, μὲ 4 Ἑλληνες καὶ 16 Γάλλους ἐκ τῶν ὁποίων 10 ἔμποροι, 3 δικηγόροι, ὁ ἀντιπρόεδρος τοῦ Δικαστηρίου, 1 γιαντρός καὶ 1 λόγιος. 9 ἀπὸ τοὺς 20 ἦταν Μασῶνοι. Τέτοιοι οἱ πιὸ φλογεροὶ καὶ δυναμικοὶ ὑπερασπιστὲς τῆς Ἑλληνικῆς Ὑπόθεσης ὁ δικαστὴς *Toussaint-Joseph Borely*, ιδιόρρυθμος, κινητικὸς πρόεδρος τοῦ Συλλόγου, ὁ ἀντιπρόεδρος, συγγραφέας καὶ ἀκαδημαϊκὸς *Toulouzan* καὶ ὁ ἔμπορος *Antoine Rocafort* ποὺ τὸ 1823 εἶχε πάρει τὴν πρωτοβουλία τῆς ἱδρύσεως τῆς Πρώτης Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ πολὺ συνέβαλε στὴν ἐμπορο-ναυτικὴ διεκπεραίωση τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ τοῦ Ἀγῶνα.

Οἱ φιλέλληνες ἔμποροι ἀποτελοῦσαν τὴν πιὸ φιλελεύθερη καὶ γενναιόδωρη μερίδα τοῦ κλάδου. Σίγουρα θὰ ἀναγνώριζαν ὡς πρόδρομό τους τὸ συνάδελφό τους καὶ λόγιο *Pierre-Augustin Guys*, μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν καὶ Καλῶν Τεχνῶν τῆς Μασσαλίας, ποὺ 20 χρόνια εἶχε περιοδεύσει τὸν ἑλληνικὸ χῶρο γιὰ τὶς δουλειές του, καὶ ταυτόχρονα μελετήσκει, μὲ προσοχὴ καὶ ἀγάπη, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα ποὺ, πρὶν ἀπὸ τὸ Φωριέλ, τὴ θαύμασε μὲ πάθος, ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως τὸν γνώρισε ἀπὸ κοντὰ στὰ χρόνια 1750 - 1770¹³. Καὶ ἀσφαλῶς οἱ Μαρσεγιέζοι φίλοι τοῦ ἀναγεννώμενου Ἑλληνισμοῦ θὰ διάβαζαν τὴν περιήγηση τοῦ συμπατριώτη τους ποὺ γνώρισε μεγάλη ἐπιτυχία καὶ κυκλοφορία.

Ἀντίθετα ὅμως, ἡ παντοδύναμη *Chambre de Commerce*, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν δυσσαστημένων Γάλλων ἐμπόρων τῆς Ἀνατολῆς καὶ μὲ ἀφορμὴ μερικὲς πράξεις πειρατείας, παίρνει κατηγορηματικὰ καὶ ἀνένδοτα ἐχθρική θέση ἐναντίον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Ἐχθρότητα ποὺ δὲν ἦταν παρὰ μιὰ καθαρὰ ὑπόθεση ἐμπορικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ὥστόσο τὸ μισελληνικὸ πάθος τοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου θὰ κοπάσει. Θὰ τὸ πάρει ἀπόφαση

13. Βλ. ἀνάλυση τοῦ βιβλίου τοῦ *Guys* στὸν τόμο Β' (σελ. 229 - 258) τῆς σειρᾶς «Ξένοι, Περιηγητὲς στὴν Ἑλλάδα» τοῦ Κυριάκου Σιμόπουλου.

και σιγά-σιγά θά δεχτεί στους κόλπους του αρκετούς από τους φοβερούς χτεσινούς ανταγωνιστές του και πού τώρα έχουν επιβληθεί στη Μαρσεγιέζικη κοινωνία, αρχίζοντας το 1852 με τον Παύλο Ροδοκανάκη, από χιώτικη οικογένεια που έφτασε το 1822 στη Μασσαλία¹⁴.

Με το φτάσιμο των προσφύγων ή Έλληνική παροικία στέριωσε στα χρόνια του Άγώνα. Το 1830 απαριθμεί περίπου 400 μέλη—300 είναι ορθόδοξοι, οι άλλοι Λατίνοι ή Έλληνοόρθοδομοι Καθολικοί—δηλαδή τετραπλασιάστηκε σε 10 χρόνια. Το ριζωμά της στη Νέα-Φώκαια μας σταθεροποίησε πιά όριστικά.

Η μελέτη του Echinard, που ακολουθήσαμε ίσαμε τώρα, σταματάει, το είπαμε, στο ιστορικό όρόσημο 1830. Εύχης έργον θά 'ταν Έλληνομαθείς μελετητές να συνεχίσουμε συστηματικά την έρευνά του, με βάση τα ντόπια αρχεία και κυρίως τα πολύτιμα αρχεία της Όρθόδοξης Έλληνικής Εκκλησίας της Κοίμησης της Θεοτόκου, στη Rue de la Grande Armée, που λειτουργεί από το 1845, κάτω από το σιδηροδρομικό σταθμό Saint-Charles, στην αστική συνοικία όπου κατοικούσαν τότε οι εΰποροι Έλληνες.

Για την περίοδο 1830 - 1960 δέν έχουμε προς το παρόν παρά σκόρπιες πληροφορίες και κάπως πρόχειρες μελέτες σε τοπικά περιοδικά¹⁵.

Ένα γεγονός ώστόσο βγαίνει καθαρά: ή συνεχής άνοδική οικονομική και κοινωνική πορεία των Ελλήνων της Μασσαλίας, στη διάρκεια της Δεύτερης Γαλλικής Αυτοκρατορίας (1852 - 1870) και της Τρίτης Δημοκρατίας (μετά το 1870), κι αυτό με πανελλήνια άκτινοβολία.

Χαρακτηριστική της έλξης που άσκει ή παροικία στους ύπόλοιπους όμογενείς είναι ή έξής πληροφορία¹⁶: το 1877, ή Χαρίκλεια Καβάφη και τα παιδιά της, άφοϋ από το Λονδίνο περάσανε γρήγορα από το Παρίσι, παραμένον 15 μέρες στη Μασσαλία, κάνοντας επίμονες προσπάθειες για να εγκατασταθεί εκεί ή οικο-

14. Το 1908 ό από παλιά οικογένεια Κυπρίων εμπόρων Δημοσθένης Βασιλειάδης θά εκλεγεί δικαστής στο Έμπορικό Δικαστήριο της Μασσαλίας.

15. Σ' ένα τομίδιο πολυγραφημένο 24 σελίδων, δίχως χρονολογία, που μās παραχωρήθηκε, είναι συγκεντρωμένα δύο άρθρα, το ένα του Pierre Lérís "La Colonie Grecque à Marseille" (20/8/1913), το άλλο του M. C. D. Tekeian "L'importante colonie Hellénique du XIXme siècle et son influence sur l'économie de Marseille", είναι το κείμενο μιās ανακοίνωσης που έγινε στο Institut Historique de Provence στις 10 Μαΐου 1961. Στόν πρόλογο διαβάζουμε ότι οι κύριοι Maurice Brenier - Estrine και Georges Zarifi σκέφτηκαν να πολυγραφήσουν τα δύο άρθρα, που τά 'χε βρεί ό βιβλιοθηκάριος του Έμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου κ. F. Reynaud, «για χάρη των συγγενών και φίλων τους».

16. Λένκωμα Καβάφη 1863 - 1910, επιμέλεια Λένα Σαββίδη, 1983, σελ. 39.

γένεια Καβάφη, με τὸν 14χρονο Κωνσταντίνο, μὰ ἀποδείχτηκαν μάταιες οἱ ἐλπίδες τους καὶ γύρισαν ὀριστικά πιά στὴν Ἀλεξάνδρεια. Τότε οἱ μεγαλέμποροι τῆς παροικίας ἀποτελοῦν μιὰ πραγματική ἀριστοκρατία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἄκρη τῆς κοινωνίας βρίσκονται οἱ πάμπτωχοι Ἱταλοὶ μετανάστες ποὺ τοὺς τραβάει τὸ μεροκάματο στὰ ἐργοστάσια τῆς μεγαλούπολης κι ἔτσι ἓνας μελετητῆς ἔγραψε ὅτι «τὸ ἱταλικὸ προλεταριάτο καὶ ὁ ἐλληνικὸς καπιταλισμὸς συνέβαλαν ἀποφασιστικά στὴν εὐημερία τῆς Μασσαλίας». Ἀνάμεσα 1850 καὶ 1860, λόγου χάρη, ἡ Ἑταιρεία Ζαρίφη - Ζαφειρόπουλον κατέχει «τὴ βασιλεία τοῦ σταριοῦ» ποὺ τὸ φέρνει ἀπὸ τὴ Ρωσία καὶ τὴν Τουρκία καὶ τὰ τσουβάλια ἀλεύρι μὲ τὴ διπλῇ φόρμα εἶναι δημοφιλῇ σ' ὅλη τὴ Νότια Γαλλία.

Σὰν ἀρχίζει ὁ Γαλλο-Γερμανικὸς πόλεμος τοῦ 1870 καὶ σύσσωμη ἡ Ἑλληνικὴ Παροικία, μ' ὅλο ποὺ ἐλάχιστα μέλη της ἴσαμε τότε ζήτησαν τὴ Γαλλικὴ ὑπηκοότητα καὶ παντρεύτηκαν Γαλλίδες, ἐκδηλώνει μὲ ψήφισμα τὴν ἠθικὴ συμπαράσταση¹⁷ στὴ θετὴ πατρίδα, ὁ Στέφανος Ζαφειρόπουλος ἔχει ὅχι μόνο τὴ διάθεση ἀλλὰ καὶ τὴν οικονομικὴ δυνατότητα νὰ καλύψει μόνος του καὶ δίχως τόκο, γιὰ 2 ἑκατομμύρια γαλλικὰ φράγκα, ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ δάνειο τῶν 10 ἑκατομμυρίων ποὺ προκύρηξε ὁ Δῆμος τῆς Μασσαλίας, γιὰ ἀγορὰ ὅπλων καὶ πολεμοφοδίων.

Ἄς ποῦμε ἐδῶ ὅτι ἡ συμπάθεια τῶν Ἑλλήνων τῆς Μασσαλίας γιὰ τὴ δοκιμαζόμενη Γαλλία ἀνταποκρινόταν σὲ μιὰν ἀμοιβαία συμπάθεια τῶν Μαρσεγιέζων καὶ τῶν Προβηγκιανῶν γενικὰ πρὸς τὸν ἀλύτρωτο Ἑλληνισμό, εἰδικὰ γιὰ τὸν μαρτυρικὸ ἐπαναστατημένο Κρητικὸ λαό. Γιὰ τὰ θύματα τῆς αἱματηρῆς ἐξέγερσης τοῦ 1867 ποὺ τόσο εἶχε ἀναστατώσει καὶ στρατεύσει τὸν ἐξόριστο Βίκτωρα Οὐγκώ¹⁸, ὁργανώνεται μιὰ μουσικὴ βραδιὰ στὴ Μασσαλία, ὅπου τραγουδιέται ἡ προβηγκιανὴ καντάτα τοῦ Φρειδερίκου Μιστρὰλ «Τὰ παιδιὰ τοῦ Ὁρφέα» μὲ τὸ γνωστὸ στίχο «Εἴμαστε τὰ παιδιὰ τῆς Ἀθάνατης Ἑλλάδας» (*Sian li felen de la Greco Immour-talo*).

Τὸ 1897, πάλι μὲ τὸ Κρητικὸ, καὶ γύρω ἀπὸ τὸν ἐπίσης ἀθάνατο «Ἑλληνικὸ Ὕμνο» τοῦ ἴδιου Προβηγκιανοῦ βάρδου, ὁμαδικὸς πιά γίνεται ὁ ἀγώνας τῶν Φίλων τῆς Ἑλλάδος γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ γενικὰ ὑπόθεση, ἀγώνας ποὺ κρατάει δυὸ

17. Ὁ γιατρός Σταῦρος Μεταξᾶς, φίλος τοῦ Γαμβέτα, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ σπούδαζε στὸ Παρίσι, πρὶν ἐγκατασταθεῖ στὴ Μασσαλία, ὁργανώνει, μὲ συνεισφορὰς τῶν συμπατριωτῶν του, μιὰ ἀσθενοφόρο ποὺ προσέφερε μεγάλες ὑπηρεσίες στὴ Γαλλικὴ στρατιὰ τοῦ Αἰγύπτου.

18. Βλ. τὴ μελέτη μας «Ὁ Βίκτωρ Οὐγκὼ πιστὸς φίλος τῆς Ἑλλάδας» Ἑ λ λ η ν ο - γ α λ λ ι κ ᾶ, 1953, σελ. 67 - 76.

μῆνες (μέσα Μαρτίου - μέσα Ἀπριλίου 1897), στὴ Μασσαλία, στὸ Αἶξ, στὴν Ἀβινιόν, στὴν πατρίδα τοῦ Μιστρὰλ Maillane καὶ πέρα ἀπὸ τὴν κύρια Προβηγκία, στὸ Μονπελλιέ καὶ στὴν Τουλούζ¹⁹. Ἀγώνας ποὺ θὰ γίνει καὶ ἔνοπλη συμμαχία, στὴν περίπτωση τοῦ νεαροῦ Aubanel, ἀνηψιοῦ τοῦ ποιητῆ, συναγωνιστῆ τοῦ Μιστρὰλ, Théodore Aubanel, πού, μαζὶ μὲ τρεῖς ἄλλους συμφοιτητές του τοῦ Παρισιοῦ, θὰ κατεβεῖ στὴν Ἑλλάδα νὰ πολεμήσει, ὡς ἐθελοντής, στὸ πλευρὸ τῶν Ἑλλήνων.

Γιὰ νὰ ἐπιστρέψουμε στὸν κοινωνικὸ ρόλο τῶν Ἑλλήνων μεγιστάνων, ὁ ἴδιος Στέφανος Ζαφειρόπουλος ἔχει γενναιόδωρες φιланθρωπικὲς πρωτοβουλίες, ὅπως γιὰ τὴ φιλοξενία τῶν ἀστέγων γυναικῶν. Σὰν πεθαίνει τὸ 1894, ἓνα ἀπέραντο πλῆθος εὐγνωμόνων Μαρσεγιέζων τὸν συνοδεύει ἴσαμε τὸ κοιμητήριον St-Pierre, στὴν ἀλλεῖα τῶν Ἑλλήνων, ὅπου βλέπει κανεὶς τὰ ἐπιβλητικὰ μνημεῖα τῶν μεγάλων Ἑλλήνων καπιταλιστῶν τῆς Μασσαλίας.

Τοῦ δὲ Περικλῆ Ζαρίφη ἡ περιουσία στὰ 1900 λογαριάζεται ὅτι φτάνει τὸ ἓνα ἑκατομμύριον στερλίνες, τεράστιο ποσὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ. Οἱ ἡγεμονικὲς δεξιώσεις ποὺ ὀργανώνει στὴν πολυτελεῖα του κατοικία τῆς Rue du Coq γιὰ πολλὰ χρόνια μείνανε θρυλικές. Πιστὸς ὅμως στὴν παράδοση τῶν φωτισμένων ἐμπόρων, βοηθαίει ἐπίσης τὴν πνευματικὴ, καλλιτεχνικὴ καὶ ἀθλητικὴ προκοπὴ τῶν συμπατριωτῶν του καὶ γενικὰ τοῦ τόπου ποὺ τὸν φιλοξενεῖ.

(Μιὰ ποὺ ἀναφέραμε τὸν ἀθλητισμὸ, εἶναι εὐκαιρία νὰ τιμήσουμε καὶ τὰ πρὸςόφρατα ἐπιτεύγματα μιᾶς Ἑλληνο-Μασσαλιώτισσας ἀθλήτριας, τῆς Κυρίας Ντίντης Σερπιέρη, ποὺ 4 φορές κέρδισε στὴ Γαλλία τὸ πρωτάθλημα τοῦ τένις καὶ ἀργυροῦν μετάλλιο στοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες).

Ἄν κρίνουμε ἀπὸ μιὰ πληροφορία ποὺ μᾶς δίνει ἡ Σιμόν Σινιορέ στὰ Ἀπομνημονεύματά της²⁰, οἱ πλούσιοι αὐτοὶ Ἕλληνες ἦταν καὶ φιλότεχνοι: ὁ παππούς της, ποὺ ζωγράφιζε στὸ Παρίσι κυρίως ἡλιοβασιλέματα, εἶχε, λέει, τακτικὴ πελατεία τοὺς Ἕλληνες ἐφοπλιστὲς τῆς Μασσαλίας, σὰν τοὺς Φωτόπουλους καὶ Γραφόπουλους.

Καὶ μιὰ ποὺ μιλῆσαμε γιὰ Τέχνη, ἃς πηδῆξουμε ἴσαμε τὶς μέρες μας γιὰ ν' ἀναφέρουμε τ' ὄνομα τοῦ λαμπρότατου νέου πιανίστα Cyprien (= Κυπριανὸς)

19. Βλ. τὴ μελέτη μας *Autour de l'Inne Gregau de Frederic Mistral* (σ. 37 γιὰ τὸ 1867 καὶ σελ. 46 - 49 γιὰ τὸ 1897), στὸ περιοδικὸ *L'Astrado, Revue Bilingue de Provence, Toulouse* (τεῦχος 8, 1971).

20. Σελ. 26 τῆς Ἑλληνικῆς μετάφρασης: «Ἡ ροσταλγία δὲν εἶναι πιά αὐτὸ ποὺ ἦταν». Χρῶστώα τὴν πληροφορία στὴ φίλη Κυρία Ἑλένη Πανούτσου.

Catsaris, πὸν οἱ διεθνεῖς ἐπιδόσεις του τιμᾶνε καὶ τὸ Κυπριακὸ του αἷμα καὶ τὴ γενέτειρά του Μαρσίλια.

Στὸν πνευματικὸ τομέα, γενικά, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν ἐκπαιδευτικὸ, ἡ Ἑλληνικὴ παροικία διακρίνεται ἀμέσως-ἀμέσως. Στὰ *Palmarés*²¹ τοῦ *Collège Royal* (ἡ Γαλλία ἔχει ἀκόμα μοναρχία) — ὅπου τὸ 1835 δημιουργήθηκε ἔδρα διδασκαλίας τῆς νεοελληνικῆς, — ἀνάμεσα 1834 καὶ 1840 οἱ μαθητὲς Δημήτριος Ἀγέλαστος, Λεωνίδας Ἀργέντης, Δημήτριος Πετροκόκκινος, Πέτρος Ροδοκανάκης, Ἀριστείδης Μεταξᾶς, Ἀριστείδης Μαυροκορδάτος μονοπωλοῦν τὰ περισσότερα βραβεῖα σ' ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ μαθήματα καὶ συχνὰ τὸ *Prix d'Excellence*, πὸν βραβεύει τὸν καθ' ὅλα καλότερο μαθητὴ τῆς τάξης.

Ἡ σχολικὴ αὐτὴ παράδοση θὰ συνεχιστεῖ ἴσαμε τὶς μέρες μας. Θὰ μιλήσουμε παρακάτω γιὰ τὸν Φερνάν Αὐγερινὸ πὸν ὁ Μαρσέλ Πανιὸλ σ' ἓνα ἔργο του ὑπαινίσσεται, λέγοντάς τον ἀπλὰ “*le Grec*”, ὡς τὸ λαμπρότερο μαθητὴ. Στὸ δικό μου Λύκειο *Saint-Charles* — ὅπου ἐπηρετήσε κι ἐκεῖ ὁ Πανιὸλ — στὰ χρόνια μας, ὁ πιὸ καλλιεργημένος φιλολογικὰ συμμαθητὴς μας ἦταν ὁ ἀείμνηστος Λεωνίδας Μαρκαντωνάτος πὸν τελείωσε τὴ διπλωματικὴ του καριέρα ὡς Πρέσβης τῆς Ἑλλάδας στὴ Βαρσοβία καὶ χάθηκε πρόωρα ἐδῶ καὶ δυὸ χρόνια, ἀφήνοντας κάποιον 12 βιβλία του στὰ γαλλικὰ καὶ στὰ ἑλληνικά. Παλαιοὶ μαθητὲς ἐπίσης τοῦ *Saint-Charles* ὁ σπουδαῖος, τολμῶ νὰ πῶ: μοναδικὸς στὸ εἶδος του κωμικὸς Ντίνος Ἡλιοπούλος καὶ ὁ τραπεζίτης Γιάννης Ξυδιᾶς.

Χαρακτηριστικὴ τῆς ἐφeses τῶν Ἑλλήνων τῆς Μασσαλίας πρὸς τὰ γράμματα²² εἶναι ἡ πρωτοβουλία τους νὰ ιδρύσουν κατὰ τὸ 1855 μιὰν ἐπιτροπὴ μὲ σκοπὸ τὴν ἐκδοση τῶν ἀνέκδοτων ἔργων τοῦ Ἀδαμάντιου Κοραῆ καὶ χάρη σ' αὐτὴ βγήκε τότε ὁ πρῶτος τόμος τῶν Ἐπιστολῶν του (β ο υ λ ῆ . . . καὶ δ α π ἄ ν η τ ῆς ἐ ν Μ α σ σ α λ ί α Κ ε ν τ ρ ι κ ῆς Ἐ π ι τ ρ ο π ῆς Κ ο ρ α ῆ).

Ἡ παροικία ἔμεινε ἐπίσης πιστὴ σὲ μιὰν ἄλλη παράδοση τῆς Ἀρχαίας Μασσαλίας πὸν γέννησε λαμπροὺς ἱατροὺς σὰν τὸν Χάρμη καὶ τὸν Κρινᾶ πὸν ἡ ἀκτινοβολία τους εἶχε κατακτήσει τοὺς Ρωμαίους ἀσθενεῖς. Ἀπὸ τοὺς σύγχρο-

21. *Palmarés* (ἀπὸ τὴ λέξη *palme* = δάφνη) λένε τὸν ἐπίσημο κατάλογο τῶν μαθητῶν — ἢ τῶν ἀθλητῶν — πὸν ἔχουν διακριθεῖ.

22. Χρωστάω στὸν Κύριον Ἰωσήφ Λακορώνια ἐνδιαφέροντες πληροφορίες γιὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ Κυκλαδίτη Ἀντωνίου Λακορώνια (Σαντορίνη 1855 - Σαντορίνη 1938), γαλλομαθῆ ἀπὸ τὸ *Collège S. Joseph* τῆς Βηρυτοῦ, πὸν πέρασε στὴ Μασσαλία τὰ χρόνια 1888 - 1933 καὶ δὲν ἀσχολήθηκε μόνο μὲ τὸ ἐμπόριο (εἰσαγωγὴ ἐλαφρόπετρας, ὑποθέτω ἀπὸ τὸ νησί του), ἀλλὰ ἦταν «μέλος πολιτιστικῶν ὁργανώσεων» τῆς Μασσαλίας καὶ συνέγραφε στὴ Μασσαλία περισπούδαστο ἔργο στὴ Γαλλικὴ γλῶσσα μὲ τίτλο “*Les Latins en Orient*” σελ. 450».

νους διαδόχους τους θ' αναφέρω μιὰ μόνο περίπτωση πού αποτελεί, νομίζω, μιάν εὐγλωττη ἀπόδειξη τῆς ἀντοχῆς γενικά τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς διασποράς. Τὸν περασμένο αἰώνα ἐγκαταστάθηκε στὴ Μασσαλία ὁ Κεφαλλονίτης ἔμπορος Παναγῆς Αὐγερινὸς πού ὁ γιὸς του, πού τὸν προαναφέραμε στὴν ἀρχή, ὁ Διονύσιος ἐγινε ξακουστὸς ἰατρός, ὅχι μόνο στὴ Μασσαλία ἀλλὰ καὶ στὸ ἐξωτερικό, ὅπου τὸν καλοῦσανε γιὰ συμβουλές. Σχετικὲς πληροφορίες μᾶς ἔδωσε ἡ ἀφοσιωμένη τέως συνεργατριά μας στὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτούτο—ἀπὸ τὸ 1955 εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς στυλοβάτες τοῦ Ἰδρύματος—καὶ πιστὴ φίλη μας Κυρία Georgette Avierinos. (Ἡ ἴδια εἶναι δυὸ φορὲς Ἑλληνομασσαλιώτισσα, μιὰ πού γεννήθηκε καὶ μεγάλωσε στὴν πατρίδα μας καὶ ὁ πατέρας της ἦταν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Φώκαιας, τὴν πιστὴ στὶς ρίζες της, ἀφοῦ τὸ 1899, στὸν ὀργανωμένο ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ παροικία τῆς Μασσαλίας ἑορτασμὸ τῶν 2500 χρόνων ἀπὸ τὴν ἰδρυση τῆς πόλης, ἔστειλε ἐκεῖ ὡς ἐκπρόσωπό της τὸν ἰατρὸ Γεωργιάδη).

Ὁ ἰατρὸς Διονύσιος Αὐγερινὸς λοιπὸν ἦταν τόσο καλὸς ἰατρός, μὲ τὶς δυὸ σημασίες τῆς λέξης «καλός», πού ἡ οὐρὰ τῶν ἀρρώστων ἔξω ἀπὸ τὸ ἱατρεῖο του, στὸ 30 τῆς ὁδοῦ Sénac, ἐβγαине στὸ δρόμο καὶ ἔφτανε ἴσαμε τὴν Canebière. Δεχότανε δωρεὰν τοὺς φτωχοὺς—μᾶς λέει ἓνας ἀρχαῖος Λατίνος τὸ ἴδιο ἀκριβῶς πράγμα γιὰ τὸν Χάρμη—καὶ ἀκόμα τοὺς προσέφερε τὰ φάρμακα, ἰδιαίτερα στοὺς Ἑλληνες ἐργάτες, πού κατοικοῦσαν, καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω, τὸ μικρὸ γειτονικὸ λιμάνι τοῦ Port-de-Bouc.

Ὁ γιὸς του ὁ Φερνὰν Αὐγερινὸς ἀκολούθησε μὲ τὴν ἴδια ἐπιτυχία τὴ σταδιοδρομία τοῦ πατέρα του καὶ 23 χρόνια συνέχεια ἐθήτευσε πρόεδρος τοῦ Ἰατρικοῦ Συλλόγου τῆς πόλης μας. Ἑλληνικά δὲν ἤξερε ὁ Φερνὰν ἴσαμε τὰ 37 του χρόνια πού ἀποφάσισε²³ νὰ μάθει συστηματικὰ καὶ τ' ἀρχαῖα καὶ τὰ νέα, μὲ δάσκαλο ἓναν ἄγιο Μικρασιάτη φιλόλογο καὶ λαϊκὸ ἀγωνιστὴ, τὸν Γεωργιάδη. Τὸ 1953, μὲ τοὺς σεισμοὺς τῆς Ἑπτανήσου—δὲν ξέχασε ὁ Φερνὰν τὶς Κεφαλλονίτικές του ρίζες—μιὰ μετάφραση τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλῆ πού τὴν ἔκανε ὁ ἴδιος παίχτηκε στὸ θέατρο Gymnase μὲ σκοπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἀρωγὴ στοὺς σεισμόπληκτους τοῦ Ἰονίου. Ὁ Φερνὰν Αὐγερινὸς χάθηκε πρὶν 4 χρόνια ἀφήνοντας μιὰ δεύτερη,

23. Μοῦ διηγήθηκε ὁ ἴδιος πῶς πῆρε τὴν ἀπόφαση. Μιὰ μέρα εἶχε πάει στὸ Γενικὸ Προξενεῖο τῆς Ἑλλάδος στὴ Μασσαλία. Ὁ Πρόξενος τοῦ μίλησε ἑλληνικά. Ὁ γιατρὸς Αὐγερινὸς ζήτησε συγγνώμη καὶ τοῦ εἶπε ὅτι δὲν ξέρει ἑλληνικά. «Καὶ δὲν ντρεπόσαστε μὲ τὸ ὄνομα πού ἔχετε;», συνεχίζει ὁ Πρόξενος στὰ γαλλικά. Σκέπτεται ἓνα λεπτὸ ὁ Φερνὰν καὶ ἀπαντᾷ: «Ἔχετε δίκιο, Κύριε Πρόξενε, ἀλλὰ δὲν εἶναι ποτὲ ἀργά». Καὶ στὰ 37 του χρόνια ζητάει μυσταγωγὸ στὴ γλῶσσα καὶ τῶν μακρινῶν καὶ τῶν κοντινῶν προγόνων του καὶ ἀρχίζει ἰδιαίτερα μαθήματα στὰ ἀρχαῖα καὶ στὰ νέα ἑλληνικά μὲ τὸν Μικρασιάτη δάσκαλο Γεωργιάδη.

καὶ μιὰ τρίτη γενιὰ συναδέλφων καὶ τούτῃ τῇ στιγμῇ ζοῦν 8 ἱατροὶ μὲ τ' ὄνομα Ἀγγερινός, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ καρδιολόγος *Christian Avierinos*, γιὸς τῆς φίλης μας *Georgette*, καὶ τυχαίνει τὸ ἱατρεῖο του νὰ συνορεύει στὸ *Boulevard d'Athènes* —φυσικὴ ἢ ἐκλογή τοῦ δρόμου— τὸ ἱατρεῖο τοῦ ἐξαδέλφου του *Robert Avierinos*.

Καὶ νὰ τώρα μιὰ δεύτερη περίπτωση, ἐξίσου χαρακτηριστικὴ, ἀφύπνισης τῆς ἐλληνικῆς συνείδησης, ὅχι πιά γλωσσικῆς, ἀλλὰ θρησκευτικῆς φύσης. Εἴχαμε γνωρίσει στὴ Μασσαλία, κ' ὕστερα στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ *Aix-en-Provence*, ὅπου τελείωσε τὴ Νομικὴ Σχολή, ἓνα συμπαθητικὸ νεαρὸ μέλος τῆς Χιώτικης προέλευσης παροικιακῆς ἀριστοκρατίας, τὸν Κύριλλο Ἀργέντη. Οἱ πρόγονοί του, ἀπ' αὐτοὺς τοὺς Χιώτες πὺν εἶχαν ἀποδημήσει τὸ 1816 στὸ ἐμπορικὸ μας λιμάνι, μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, εἶχαν χάσει τὴ γλώσσα, ἀλλὰ εἶχαν κρατήσῃ τὸ θρησκευμὰ τους (ἀντίθετα, οἱ Ἀγγερινοὶ μὲ τὴ θρησκευτικὴ ἐπτανησιώτικη ἀνοχὴ καὶ τοὺς μικτοὺς γάμους εἶχαν προσχωρήσει στὴ Λατινικὴ Ἐκκλησία). Κι ἔτσι, ἡ ὁρθόδοξη φλόγα ἄναψε στὴν ψυχὴ τοῦ νέου ἐπιστήμονα Κύριλλου καί, ἀφοῦ ἀποφάσισε νὰ γίνῃ ἱερέας, ἤρθε στὴν Ἀθήνα γιὰ θεολογικὰ σπουδές. Τὸν στέλνουν πίσω ὕστερα στὴ Μασσαλία, ὅπου ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερα, μὲ μιὰ μοναδικὴ πνευματικὴ, οἰκουμενικὴ, ἀνθρώπινη καὶ κοινωνικὴ ἀκτινοβολία, τὴν ἱερατικὴ ἀποστολὴ του, στὴν ὁρθόδοξη ἐκκλησίᾳ τῆς "*Rue de la Grande Armée*", στὸ μικρὸ γαλλόφωνο παρεκκλήσι τῆς²⁴ καὶ στὸ Ὁρθόδοξο Κέντρο *St-Irénée* (τοῦ θεοτοῦ Ἀλωνέζου Ἀγίου Εἰρηναίου) πὺν τώρα πρόσφατα ἴδρυνσε.

Φτάσαμε ἔτσι στὸ σημερινὸ Ἑλληνισμὸ τῆς Μασσαλίας μὲ τὸν ὁποῖον προσωπικὰ πρωτοήρθαμε σ' ἐπαφὴ τὸ 1942, μέσα στὴν Κατοχὴ καὶ τὴν Ἀντίσταση²⁵, καὶ μόνιμα πιά ἀπὸ τὸ 1945 - 1946, ὅποτε συνεργαστήκαμε μὲ τοὺς Ἑλληνο-Μασσαλιῶτες πὺν ἔχαν πάρει μέρος ἐκεῖ στὸν κοινὸ συμμαχικὸ, ἀντιφασιστικὸ ἀγώνα, στὸ πλευρὸ τῶν Γάλλων ἀντιστασιακῶν καὶ ἰδρύσει δικό τους σύλλογο —παράλ-

24. Ὅπου λειτουργοῦνται δυνὸ φορές τὸ μῆνα μὴ Ἑλληνόφωνοι Ἑλληνες ὁρθόδοξοι ρωσικῆς ἢ ἄλλης καταγωγῆς, καὶ Γάλλοι ὁρθόδοξοι.

25. Τὴν παρόνομη ὁμιλία γιὰ τὰ πολεμικὰ καὶ κατοχικὰ χρόνια 1940 - 1942 στὴν Ἑλλάδα πὺν ἔγινε 7 φορές στὴ Μασσαλία καὶ στὴ Ἀνών, ἀνάμεσα Σεπτέμβρη - Δεκέμβρη 1942, τὴν παρακολούθησαν Ἑλληνες μαζί μὲ Γάλλους ἀντιστασιακοὺς τῶν δύο πόλεων (βλέπε γαλλικὸ κείμενο τῆς ὁμιλίας μὲ τίτλο: *Rétrospective des deux Hivers* στὸ *A l'École du Peuple Grec* (1945, σελ. 79 - 113) καὶ ἐλληνικὴ μετάφραση στὸ Ἡμερολόγιο καὶ μαρτυρίες τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς (1982) (ἀναδρομὴ στοὺς χειμῶνες 1940 - 1942, σελ. 63 - 99).

λήλα όμως συννεργαστήκαμε καὶ μὲ τὸν ἄλλο σύλλογο τῶν Ἑλλήνων τῆς Μασσαλίας πὺν θ' ἀναφέρουμε παρακάτω τῇ σημερινῇ του δράσει.

Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀγωνιστὲς εἶχε, φεῦ! χαθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀπελευθέρωση: ὁ ἱατρὸς Ροδοκανάκης, πὺν φιλοξενοῦσε καὶ προωθοῦσε μέσα ἀπὸ τὴν Ἰσπανία πρὸς τὴν πατρίδα τοὺς παράνομους Ἀγγλοὺς ἀεροπόρους. Πιάστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ πέθανε τὸ 1942 στὸ Ἀουσβιτς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δρόμο πὺν φέρνει τ' ὄνομά του, μιὰ αἶθουσα τοῦ παλιοῦ, γνωστοῦ νοσοκομείου τῆς Μασσαλίας *Hôtel-Dieu* εἶναι ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ μαχητῆ καὶ μάρτυρα Ἑλληνα ἱατροῦ.

Ἀπ' αὐτοὺς πὺν ἐπέζησαν ἔχω ὑπ' ὄψη μου τὸ δάσκαλο τοῦ Φερνὰν Ἀνγερινῶ καὶ λόγιο Γεωργιάδη, πὺν εἶχε λάβει μέρος, τὸ καλοκαίρι τοῦ '44, στὶς μάχες τῆς Ἀπελευθέρωσης, στοὺς δρόμους τῆς Μασσαλίας, γύρω ἀπὸ τὴν *Préfecture* (Νομαρχία). Εἶχε τραυματιστεῖ στὸ χέρι καὶ τότε, γιὰ νὰ τιμήσει τὴν Ἰωνικὴ προέλευση τῆς Φωκιανῆς μας πόλης, ἀφιέρωσε ἓνα ποίημα στὸ τραῦμα του, ὅχι μόνο στὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά, ἀλλὰ, πραγματικὸ φιλολογικὸ κατόρθωμα, καὶ σὲ Ἰωνικὴ διάλεκτο.

Ὁ μαχητὴς ποιητὴς ἦταν, εἶπαμε, Μικρασιάτης. Πράγματι ἡ ἱστοριογεωγραφικὴ σύνθεση τῆς παροικίας εἶχε ἀλλάξει ριζικά, κι αὐτὸ κι ὅλας ἀπὸ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιον Πόλεμο. Τότε στὰ παρὰλὶά μας φτάνει ἓνα καινούργιο κύμα Ἑλλήνων μεταναστῶν: αὐτὴ τῇ φορὰ εἶναι Δωδεκανήσιοι πὺν ἔρχονται ἀπὸ τὴν Κάλυμνο, τὴ Σύμη, τὸ Καστελλόριζο, νὰ πάρουν τὴ θέση τῶν στρατευμένων Γάλλων ἐργατῶν. Κατὰ τὶς ἐκτιμήσεις τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδας στὴ Μασσαλία κ. Παγεβετοπούλου, ἡ μερίδα αὐτὴ ἀντιπροσωπεύει ἓνα 18% τῆς σημερινῆς παροικίας.

Σὲ πολὺ μεγαλύτερη ἀναλογία —80%— εἶναι οἱ οἰκογένειες ἀπὸ Μικρασιάτες πρόσφυγες, πὺν στὸ 1922, ξεριζωμένοι ἀπὸ τὴν Πόλη, τὴ Σμύρνη καὶ Ἰωνία, τὴν Προύσα, τὸν Εὔξεινον Πόντο²⁶ (Κερασούντα κυρίως καὶ Τραπεζούντα), τὴν Και-

26. Καθὼς μὲ πληροφορεῖ ἡ Κυρία Ἄννα Θεοφυλάκτου, προὔπηρξαν ἐμπορικὲς συναλλαγὲς ἀνάμεσα Πόντο καὶ Μασσαλία, κυρίως εἰσαγωγὲς φουντουκιῶν, καθὼς τὸ ἀναφέρει ὁ Παπαμιχαλόπουλος στὸ βιβλίον του «Περὶ τῆς γῆς τοῦ Πόντου» (1903, σελ. 273). Ἀπὸ τὸ 1880 περίπου ὁ Κωνσταντινίδης, γιὸς τοῦ 17 χρόνια δημάρχου Κερασούντα Καπετὰν Γιώργη, εἶχε ἀνοίξει ἐμπορικὸ οἶκο στὴν Μασσαλία. Ἡ ἀπὸ τὴν Τραπεζούντα μητέρα τῆς πληροφορήτριάς μας Ἰφιγένεια Κογκαλίδου ἦταν στὰ χρόνια 1901 καὶ ἔπειτα ἐσωτερικὴ σ' ἓνα σχολεῖο τῆς Μασσαλίας. Φαίνεται ὅτι κι ἄλλες οἰκογένειες ἀπὸ τὴν Τραπεζούντα βρῖσκονταν ἐκεῖ πρὶν ἀπὸ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιον Πόλεμο. Καὶ ἦταν φυσικὸ μὲ τὴν καταστροφὴ τοῦ '22 νὰ δημιουργηθεῖ ἓνα πύδ πυκνὸ κύμα μετανάστευσης Ποντίων πρὸς τὸ κιάλας οἶκεῖο λιμάνι τῆς Δυτικῆς Μεσογείου, ὅπου εἶχαν συγγενεῖς καὶ φίλους. Ἐπανάληψη δηλαδὴ τῆς προσφυγιάς τῆς Χίου, 100 χρόνια νωρίτερα.

σάρεια ζήτησαν καταφύγιο στην πατροπαράδοτα φιλόξενη, κοσμοπολίτικη²⁷ Μασσαλία μας. Μερικοί είναι Τουρκομερίτες καί, μού διαβεβαιώνει ο Πάτερ-Κύριλλος, δέν είναι αὐτοί οἱ λιγότερο θερμοὶ Χριστιανοί... Ἐνῶ τὰ ἀπομεινάρια ἀπὸ τὶς παλιὲς μεγάλες οἰκογένειες τοῦ περασμένου αἰῶνα πὺν οἱ περισσότερες ἀπ' αὐτὲς —ἦταν καὶ μερικὲς Κυπριακὲς— ἔχουν ἀναχωρήσει ἢ σβήσει, δέν εἶναι τώρα παραπάνω ἀπὸ 2% τοῦ συνόλου.

Καὶ φυσικά, μετὰ τὴν οἰκονομικὴ ἄνθηση τοῦ 19ου αἰῶνα ἴσαμε τὸ 1914, τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἀνήκει τώρα στὴ μικρο-μεσαία τάξη, τῶν μικρο-ἐμπόρων, ὑπαλλήλων καὶ βιοτεχνῶν, ἐξαιρῶν μερικῶν σχετικὰ εὐπόρων οἰκογενειῶν.

Ἀριθμητικὰ ὅμως, μὲ τὶς δύο εἰσροὲς τοῦ 1914-18 καὶ τοῦ 1922, ἡ ἑλληνικὴ παρουσία ἔχει αἰσθητὰ πυκνωθεῖ σὲ σχέση μὲ τὸ 1913 ὁπότε ἀπαριθμοῦσε 700 ἄτομα. Σύμφωνα μὲ τὶς προξενικὲς στατιστικὲς, ζοῦν συνολικά 12.000 - 13.000 Ἕλληνες στὴν πόλη καὶ στὴν περιοχὴ πὺν διοικητικὰ ἐπεκτείνεται ἴσαμε τὴν Κρανὴ Ἀκτὴ καὶ τὰ ἰταλικά σύνορα, μὲ μικρο-ὀμάδες στὴν Τουλώνα, Νίκαια καὶ Μόντε Κάρλο. Ἀπ' αὐτοὺς 2 - 3.000 κατέχουν καὶ κρατᾶνε τὴν Ἑλληνικὴ ὑπηκοότητα, ἐνῶ οἱ 10.000 εἶναι πολιτογραφημένοι Γάλλοι ὑπήκοοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 6.000 κατοικοῦν στὴν πόλη καὶ 4.000 ἀποτελοῦν 4 - 5 μικρο-κοινότητες, στὰ παράλια τῆς βιομηχανικῆς λιμνοθάλασσας Etang de Berre, στὰ δυτικὰ τῆς Μασσαλίας (τὴ διασχίζει ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Μασσαλίας - Παρισιοῦ): στὸ Port-de-Bouc καὶ Martigues, στὸ Port-Saint-Louis καὶ Salin de Giraud καὶ στὴ Berre-Lafare ἀπὸ 30 ἴσαμε 130 Ἑλληνικὲς οἰκογένειες σὲ κάθε πολίχνη. Αὐτὲς οἱ σχετικὰ ἀπομακρυσμένες μικρο-κοινότητες, μὲ ξεχωριστὴ τοπικιστικὴ ζωὴ, πὺν διαθέτουν 2 ὀρθόδοξες ἐκκλησίες μὲ 2 ἱεροδιδασκάλους, εἶναι κυρίως δωδεκανησιακῆς καταγωγῆς.

Στὸ λιμάνι Port-de-Bouc, πὺν τὸ ἐπισκέφτονται Ἑλληνικὰ πετρελαιοφόρα φορτηγά, ἓνας ντόπιος μελετητὴς πὺν μέτρησε πάρα πάνω ἀπὸ 15 διαφορετικὲς ἐθνότητες μεταναστῶν, παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα, συγκεντρωμένη γύρω ἀπὸ τὸν παπὰ της, εἶναι αὐτὴ πὺν παρουσιάζει τὴ μεγαλύτερη συνοχὴ. Μοῦ εἶπαν ἐπίσης ὅτι ἡ συμμετοχὴ τῶν Ἑλλήνων ἐργατῶν στὰ διάφορα ἐργοστάσια καὶ ἐργοτάξια τῆς πόλης εἶναι τόσο ἔντονη πὺν ἐπηρεάζει τοὺς ἄλλους ξένους ἐργάτες σὲ τέτοιο σημεῖο πὺν στοὺς Ἀραβόφωνους καὶ ἄλλους ξενόφωνους, τοὺς

27. Τὸ 1822 ἡ Journal de Marseille μιλώντας γιὰ τοὺς Ἕλληνες πρόσφυγες λέει πὺς σώζονται ἀπὸ κάθε ἐνοχλητικὴ περιέργεια ἐκ μέρους τῶν ντόπιων γιατί, καθὼς γράφει ὁ Chappelle, οἱ Μασσαλιῶνες ἀπὸ ἀνέκαθεν «ἀναπνεοῦν τὸν ἀέρα ὅλων τῶν ἐθνῶν».

ἔχει κολλήσει τὸ ἐλληνικὸ ἐπίρρημα «ΚΑΛΑ! ΚΑΛΑ!», πὺν τὸ λένε κι αὐτοὶ πάνω στὴ δουλειά τους...

Ὁργανωτικὰ ἡ ζωὴ τῆς παροικίας ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ δυὸ χωριστοὺς συλλόγους πὺν ἴσαμε τὸ 1983 δὲν εἶχανε δυστυχῶς τὸν παραμικρὸ συντονισμὸ καὶ συνεργασία. Ὁ πρῶτος, ὁ πὺν παλιὸς καὶ κάπως πὺν συντηρητικὸς μὰ πάντα δραστήριος, εἶναι ἡ *Union Hellénique* πὺν ἰδρύθηκε τὸ 1945. Διαχειρίζεται τὸ «Σπίτι τῶν Ἑλλήνων» πὺν δημιουργήθηκε πρόσφατα καὶ συντηρεῖ μέσα σ' αὐτὸ ἓνα δημοτικὸ σχολεῖο μὲ καμιὰ 30αριὰ Ἑλληνες μαθητὲς καὶ μερικὸν Γάλλους σπουδαστὲς καὶ μιὰ φοιτητικὴ ομάδα μὲ 45 νέα παιδιά, νεαροὺς καὶ νεαρές. Τὴν ἡμέρα πὺν ὁ χιῶτης Πρόεδρος τῆς «Ἑλληνικῆς Ἐνώσεως» κ. Μυκονιάτης μὲ πῆγε νὰ ἐπισκεφτῶ τὸ «Σπίτι τῶν Ἑλλήνων», παρακολούθησα μιὰ πρόβα ἐλληνικοῦ χοροῦ πὺν, μὲ μεγάλη προσήλωση, κάνανε μιὰ ομάδα ἀπὸ γεννημένα στὴν Μασσαλία Ἑλληνόπουλα. Ἰσαμε τὸ 1954, μέσα στὴν *Union Hellénique*, ἐμφυχωτῆς τῶν φιλολογικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν γαλλοελληνικῶν ἐκδηλώσεων ἦταν ὁ φλογερὸς ἐλληνιστὴς καὶ φιλέλληνας καθηγητὴς τῆς ἱστορίας Gaston Broche, φίλος τοῦ θετοῦ Προβηγκιανοῦ ποιητῆ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ Σωτήρη Σκίπη. Τοῦ ἀκούραστον θιασώτη τῆς ἐλληνογαλλικῆς φιλίας Gaston Broche ἐπιφυλασόμεθα νὰ τιμήσουμε τὴ μνήμη τὸ 1984, γιὰ τὰ 30 χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του.

Τὸ 1976 ἔγινε ἡ μοιραία διάσπαση: μερικοὶ Ἑλληνες μ' ἐπικεφαλῆς τόν, ἀπὸ οἰκογένεια τῆς Πόλης, κ. Γιώργο Φωτιάδη, ἀναχώρησαν ἀπὸ τὴν «Ἑλληνικὴ Ἐνωση», ἐπειδὴ δὲν συμφωνοῦσαν πια μὲ τὴ γραμμὴ της, καί, μὲ τὴν συνεργασία Γάλλων φιλελλήνων, δημιούργησαν ἓνα δεύτερο σέλλογο μὲ πὺν προοδευτικὸ πνεῦμα καὶ περισσότερο ἐκπολιτιστικὸ προσανατολισμὸ, πὺν πῆρε τὸν ἀμφισβητούμενο ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τίτλο²⁸ τῆς *Communauté Grecque de Marseille*.

Μιὰ ἀπὸ τὶς πὺν σπουδαῖες πρωτοβουλίες τοῦ καινούργιου Συλλόγου —πὺν μᾶς ἔκαμε τὴν τιμὴ νὰ μᾶς ζητήσει τὸ 1976 νὰ ἐγκαινιάσουμε τὸν κύκλο τῶν διαλέξεών του, μὲ τὴ συμμετοχὴ μας, στὸν ἐορτασμὸ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου, ὡς αὐτόπτη μάρτυρα τῆς ἐλληνικῆς τετραετίας 1940 - 1944— ἦταν ἡ ἴδρυση τοῦ Ἰνστιτούτου Σολωμοῦ γιὰ τὴ διάδοση τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ λογοτεχνίας.

Ὑποστηρικτῆς τῆς πρωτοβουλίας στάθηκε ὁ φιλέλληνας Δήμαρχος τῆς Μασσαλίας, πὺν παραχώρησε δωρεὰν γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ἓνα σχολικὸ κτίριο, στὸ λόφο

28. Ἴσως πὺν σωστὴ ὀνομασία πὺν θὰ ἔλυνε κάθε ἀμφισβήτηση θὰ ἦταν «*Communauté Culturelle Grecque de Marseille*».

τῆς παλιᾶς συνοικίας τῶν *Accoules*, κάπου ἐκεῖ πὺν ἦταν ἡ Ἀκρόπολις τῶν ἀρχαίων Μασσαλιωτῶν. Θεμελίωσε τὸ Ἰνστιτούτο μὲ τις παραδόσεις του — πὺν φτάνανε ἴσαμε τὴν πὺν μοντέρνα ἐλληνικὴ λογοτεχνία — ὁ ἐκπαιδευτικὸς καὶ λαμπρὸς ποιητὴς κ. Θανάσης Τζούλης.

Τὸν περασμένο Μάρτη σκαρφάλωσα τὴ *Montée des Accoules* γιὰ νὰ συναντήσω μερικὸς ἀπὸ τοὺς 67 Γάλλους, μὲ μερικὸς Ἑλληνογάλλους σπουδαστές, πὺν παρακολουθοῦσαν τὸ 1982-1983 τὸν τριετὴ κύκλο μαθημάτων τοῦ Ἰνστιτούτου. Σὰν ρώτησα τοὺς Γάλλους σπουδαστές — ἐκπαιδευτικούς, νοσοκόμες, ὑπαλλήλους, φοιτητές — γιὰ τὴ μαθαίνουν τὴ γλῶσσα τοῦ Σολωμοῦ, μοῦ ἀπάντησαν ἀπλά: “*pour le plaisir*”, ἀπὸ κέφι, ἀπὸ περιέργεια, γιὰ τὴν ἀνιδιοτελεῖ δηλαδὴ εὐχαρίστηση ν’ ἀνακαλύψουν μιὰ γλῶσσα κ’ ἓναν πολιτισμό. Δίπλα στὰ μαθήματα λειτουργεῖ στὸν ἴδιο χῶρο μιὰ χορωδία βυζαντινῆς καὶ δημοτικῆς μουσικῆς, κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ Κυρίου Πάτερ Στεφάνου, πρωτοσύγκελλου στὴ Νότια Γαλλία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τῶν Ὁρθόδοξων τῆς Γαλλίας Σεβασμιότου Κ. Μελετίου, καθὼς καὶ μιὰ ομάδα Ἑλληνικῶν λαϊκῶν χορῶν, ὅπου συμμετέχουν καὶ Γάλλοι καὶ πὺν ὁργανώνει ἐπιδείξεις σ’ ὅλη τὴν Προβηγκία.

Καὶ μιὰ πρόσφατη καινούργια δραστηριότητα: ἡ Ἑλλάδα εἶναι παρούσα, 2 φορές τὸ μῆνα, στὰ προγράμματα ἐνὸς ἐλεύθερου Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ, τὸ *Forum 93*, πὺν δημιουργήθηκε τελευταῖα καὶ ἀκούγεται ἀπὸ 300.000 Μαρσεγιέζους ἀκροατές, χάρις στὴν προσωπικὴ συμμετοχὴ τοῦ Προέδρου τῆς *Communaute*, κ. Φωτιάδη.

Τολμᾶω καὶ ἐκφράζω ἀπ’ ἐδῶ τὴ θερμὴ εὐχὴ οἱ δὺ ἀξιόλογοι Ἑλληνικοὶ Σύλλογοι τῆς Μασσαλίας, δίχως νὰ χάσει ὁ καθένας τὴν ἰδιαιτερότητά του, νὰ νύοθετήσουν — τουλάχιστο γιὰ τοὺς ἐθνικοὺς ἐορτασμούς — ἓνα μίνιμουμ πρόγραμμα ὁμοφωνίας καὶ συντονισμοῦ.

Ὅσο γιὰ τοὺς Μασσαλιῶτες, φίλους τῆς Ἑλλάδας, συγκεντρώνονται στίς διαλέξεις κυρίως πὺν ὁργανώνει ἀπὸ τὸ 1957, ἡ *France - Grèce* καὶ ἐδῶ καὶ 20 χρόνια ἄλλος ἓνας σύνδεσμος “*Massilia Graecorum*”, πὺν εἰδικὰ γύρω ἀπὸ ἀρχαιολογικὰ καὶ ἱστορικὰ θέματα.

Στὸν καθαρὰ πολιτικὸ τομέα ἀπὸ τοὺς στρατευμένους ὑποστηρικτὲς τῆς Κυπριακῆς ὑπόθεσης δημιουργήθηκε τὸ 1977 ἡ *Association des amis de la République de Chypre*, μὲ πρόεδρο τὸν κ. Michel Pezet, πρόεδρο τοῦ Περιφερειακοῦ Συμβουλίου Προβηγκίας, Ἀλφειων καὶ Κνανῆς Ἀκτῆς καὶ γενικὸ γραμματέα τὸ φίλο μας Γιώργο Φωτιάδη στὸν ὁποῖο χροσσιέται ἡ ἀξιέπαινη αὐτὴ πρωτοβουλία.

Στὸ γειτονικὸ *Aix-en-Provence*, χώρια ἀπὸ τὸ Πανεπιστημιακὸ²⁹ Νεο-ελληνικὸ Τμήμα (80 φοιτητὲς τὸ 1980 - 1981), ἡ ὀργάνωση *C o n n a i s s a n c e H e l l é n i q u e* δὲν ἀρκεῖται σὲ μιὰ πρωτότυπη μορφή διάδοσης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, μὲ ἀλληλογραφία, ποὺ προκαλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πιὸ ποικίλου ἡλικιακὰ καὶ κοινωνικὰ γαλλικοῦ κοινού, ἀλλὰ στὸ ζωντανὸ ὄργανό της μὲ τὸν τίτλο (στὰ ἐλληνικὰ) «Ὁ Ἀύχνος», ὅπου φιλοξενεῖ τόσο — ἂν ὅχι περισσότερο — τὸ σύγχρονο ἐλληνικὸ πολιτισμὸ ὅσο καὶ τὸν ἀρχαῖο, ἰδιαίτερα μὲ λαμπρὲς μεταφράσεις νεοελληνικῶν ποιημάτων καὶ διηγημάτων ἀπὸ τὴν ἱκανὴ ἐλληνίστρια καὶ μεταφράστρια Κυρία *Renée Jacquin*, ποὺ συνοδεύονται μὲ τὸ ἐλληνικὸ πρωτότυπο. Ἡ ἴδια διδάσκει νεοελληνικὰ σ' ἓνα Λύκειο τοῦ Αἰῆ καὶ ἐτοιμάζει διδακτορικὴ διατριβὴν πάνω στὸν Ἀγγελο Σικελιανό³⁰.

Τὴν ἴδια γραμμὴ ἀκολουθεῖ στὴ μικρὴ πόλιν *Carpentras* τοῦ γειτονικοῦ νομοῦ *Gard*, ἡ θερμὴ ἐλληνίστρια καὶ φιλελληνίδα καθηγήτρια κυρία *Anne - Marie Olivier* μέσα ἀπὸ τὸ σπουδαῖο περιοδικὸ («Ἀγορά») ποὺ ἐκδίδει ἀποκλειστικὰ μόνῃ της (γιά τὸ 1983 ἔνα 117 σελίδων ἀφιέρωμα στὴν Κύπρο, ἀπὸ τὴ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης ἴσαμε τὴν τραγωδίαν τοῦ 1974 καὶ τὴ σημερινὴν κατάστασιν τοῦ Νησιοῦ καὶ ἀπὸ τὸ Στασῖνο ἴσαμε τοὺς σημερινοὺς Κυπρίους λογοτέχνες).

Πρὶν τελειώσω αὐτὸ τὸν ἀπολογισμό, δὲν θὰ ἤθελα νὰ παραλείψω ἀπὸ τοὺς πρόσφατα ἐγκαταστημένους³¹ στὴ Μασσαλία, δυὸ Ἑλληνες ποὺ ἡ πνευματικὴ

29. Πανεπιστημιακὰ Τμήματα Νεοελληνικῶν Σπουδῶν λειτουργοῦν ἐπίσης στὸ Μπορντώ, στὴ Αἰλλή, στὴ Λυών, στὸ Μονπελιέ (μὲ 140 πρωτοετείς τὸ 82 - 83), στὴ Νάντη, στὴ Νίκαια, στὸ Παρίσι III (500 φοιτητὲς τὸ 80 - 81), Παρίσι IV, Παρίσι X (150 τὸ 80 - 81) στὴ Ρέν, στὸ Στρασβούργο, στὸ Τούρ, στὸ Κάν, καὶ ἀπὸ τὸ 1983 στὴ Γκρανμόμπλ καὶ στὸ Νανσύ.

30. Παράδειγμα: στὸ τελευταῖο τεῦχος (ἀρ. 17) τοῦ 1983 δίπλα σὲ ἄρθρα γιά τὸν Ὅμηρο καὶ τὸ σύγχρονο κόσμον, γιά τὶς πηγὲς τῆς μελέτης τῆς μυθολογίας, γιά τοὺς «σιτοφάγους» καὶ τοὺς «ἀλφρηστάς» στὰ ἀρχαῖα κείμενα, τιμᾶται παράλληλα ἀπὸ τὴν Κυρία *Renée Jacquin* ἡ μνήμη τοῦ Ἀδαμάντιου Κοραΐ, μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῶν 150 χρόνων ἀπὸ τὸ θάνατό του καὶ παρουσιάζεται, σὲ 11 σελίδες, ὁ Νίκος Καββαδίας, μὲ προσωπικὲς ἀναμνήσεις καὶ μὲ μεταφράσεις κειμένων τοῦ συγγραφέα, ἀπὸ τὴν Κυρία *Christiane Pillard - Catsidonis*.

31. Δὲν ἀναφέραμε τοὺς προσωρινοὺς παρεπιδημοῦντες ποὺ εἶναι οἱ 150 Ἑλληνες καὶ οἱ 50 Κύπριοι φοιτητὲς ποὺ σπουδάζουν τὸ 1983 στὰ πανεπιστήμια τῆς Μασσαλίας καὶ τοῦ Αἰῆ. Ἄς σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι στὸ μεσοπόλεμον ἡ περιήγησις Ἑμπερικὴ Σχολὴ τῆς Μασσαλίας τραβοῦσε ἀρκετοὺς Ἑλλαδίτες καὶ Κυπρίους φοιτητὲς.

και καλλιτεχνική τους δράση είναι σημαντική και αναγνωρισμένη. Ὁ πρώτος είναι ὁ σκηνοθέτης και θιασάρχης Ἀντώνης Μπουγιούκας, πὸν ἐδῶ και 12 χρόνια, μαζί με τὴ γυναίκα του, τὴ Γαλλίδα ἠθοποιὸ και σκηνοθέτρια Françoise Chatot, ἐμφυλώνει, με μιὰ ἐπιτυχία και ἀκτινοβολία πὸν ξεπερνάει τὴ Μασσαλία και τὴν Προβηγκία, τὸ πειραματικὸ θεατρικὸ ἐγχεῖρημα Espace Massalia, ὅπου στὸ ρεπερτόριό του δὲν ξεχνιέται βέβαια οὔτε ὁ Αἰσχύλος, οὔτε ὁ Ἀριστοφάνης, οὔτε ὁ Βάριναλς.

Ὁ δεύτερος εἶναι ὁ Σπύρος Θεοδώρου πού, με ἱεραποστολικὸ ζῆλο, ὀργανώνει ποικίλες μορφωτικὲς ἐκδηλώσεις παμμεσογειακοῦ και διεθνoῦς περιεχομένου σ' αὐτὸ τὸ μοναδικὸ στὴ Γαλλία δημοτικὸ και νομαρχιακὸ κέντρο ὑποδοχῆς και συναντήσεων γιὰ τοὺς λογιῶν - λογιῶν ξένους μετανάστες και τοὺς φίλους τους Γάλλους, πὸν ἀπὸ τὸ 1976 λειτουργεῖ κοντὰ στὴν Gare Saint-Charles και λέγεται "La maison de l'étranger" (Τὸ σπίτι τοῦ ξένου). Κ' ἐκεῖ βέβαια ταχτικά παρὼν ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, μέσα λ.χ. ἀπὸ τὸ μουσικὸ μῆνυμα μιᾶς Μαρίας Φαραντούρη και ἄλλων. Καὶ οἱ δύο τους, και σ' αὐτὸ δείχνουν γνήσιοι Ἕλληνες, σ' ἐκεῖνο τὸ σχετικὰ περιορισμένο μὰ προνομιοῦχο κομμάτι τῆς Διασπορᾶς, ὑπηρετοῦν ἐλληνικὲς μαζί και πανανθρώπινες ἀξίες.

* * *

Σύμφωνα με τὸν ὠραῖο μῦθο, ὠραῖο σὰν παραμῦθι, πὸν τὸν κατέγραψε ὁ Λατίνος ἱστορικὸς Ἰουστίνος, ἀλλὰ πὸν τὸ ἀναφέρει και ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ ἴδρυση τῆς Μασσαλίας σφραγίστηκε με μιὰν ἐρωτικὴ συνάντηση και γαμήλια γιορτὴ, σὰν ἡ Γύπη, κόρη τοῦ ντόπιου βασιλιᾶ Nann, διάλεξε γιὰ ἄνδρα της τὸν ἐπικεφαλῆς τῶν νεοφερμένων Ἑλλήνων Πρώτη.

Ὁ μῦθος φαίνεται ὅτι κρύβει ἓνα ἱστορικὸ γεγονός: τὴν ἁρμονία τῶν σχέσεων, τουλάχιστον στὴν ἀρχή, ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες ἀποίκους και τοὺς γηγενεῖς. Ἐχει ὁ μῦθος και μιὰ συμβολικὴ διάσταση και προέκταση. Ὅπως και τὰ τοπία τῆς Φώκαιας και τῆς Μασσαλίας ἔχουν μιὰ ὁμοιότητα πὸν ξάφνιασε τὸν ὑποφαινόμενο, σὰν ἀξιῶθηκε νὰ κάνει τὸ Ἰωνικὸ του προσκύνημα και δικαιώνει μιὰ σχετικὴ πληροφορία τοῦ Στράβωνα, δὲν θά 'ταν δύσκολο νὰ διαπιστώσει κανεὶς τὴν ἴδια συγγένεια σὲ πολλοὺς ἄλλους τομεῖς, ἰδιαίτερα στὸν ἀνθρώπινο και ψυχολογικὸ κόσμο. Θ' ἄρκεστώ στὸ φυτικὸ κόσμο. Τὸ χῶρο τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Λιμανιοῦ πίσω ἀπὸ τὴ Bourse, ὁ δῆμος τῆς Μασσαλίας τὸν μεταμόρφωσε σ' ἓνα ὠραιότατο καταπράσινο κῆπο, τὸ λεγόμενο Jardin des Vestiges, και

τὸν φύτεψε μὲ πεῦκα, λιόδενδρα, ροδοδάφνες, δεντρολίβανο, ρείκι, μὲ μιὰ γνήσια δηλαδή ἑλληνο-προβηγκιανή χλωρίδα.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους πιστεύω ὅτι τὸ καινούργιο ἑλληνομασσαλιώτικο πάντρεμα ποὺ ἄρχισε στὶς 21 Φεβρουαρίου 1983, εἰδικὰ χάρις στὴν παρουσία τοῦ Δημάρχου τοῦ Πειραιᾶ κ. Γιάννη Παπασπύρου στὰ ἐγκαίνια τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου τῆς Μασσαλίας, ὕστερα ἀπὸ πρόσκληση τοῦ Δημάρχου μας κ. Γκαστὸν Ντεφφέρ, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ δώσει στὸ ὅσο γίνεται πιὸ κοντινὸ μέλλον πολλοὺς καὶ πλούσιους καρποὺς φιλικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς ἀνταλλαγῆς καὶ οὐσιαστικῆς ἀδελφοποίησης.